

XVIII
a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2021

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2021

© Straipsnių autoriai, 2021

© Lietuvos istorijos institutas, 2021

ISBN 978-609-8314-04-5

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

KLIENTAI. BIČIULIAI. POLITIKAI

Gintautas Sliesoriūnas

Jonušas Antanas Višnioveckis apie motinos, brolio ir savo politinių akcijų motyvus (1700–1707 m.) . . . 18
Janusz Antoni Wiśniowiecki on the Motives of Political Actions by his Mother, Brother and his Own (1700–1707). *Summary* . . . 32

Mindaugas Šapoka, Vilija Gerulaitienė

Lietuvos didžiojo etmono Liudviko Pociėjaus planas pašalinti iš sosto Augustą II 1714 metais: tarp tikrovės ir fikcijos . . . 34
The Plan of Lithuanian Great Hetman Ludwik Pocij to Dethrone Augustus II in 1714: Between Reality and Fiction. *Summary* . . . 53

Андрэй Мацук

Планы магнатских группировок на избирательные кампании в правление Августа III . . . 54
Didikų grupuočių rinkiminių kampanijų planai valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 71

Arnaud Parent

Prancūzų slaptoji misija Abiejų Tautų Respublikoje: barono Antoine'o-Charles'io de Vioménilio vaidmuo Baro konfederacijoje 1771–1772 m. . . . 72
French Secret Mission in the Polish-Lithuanian Commonwealth: the Role of Baron Antoine-Charles de Vioménil in the Bar Confederacy in 1771–1772. *Summary* . . . 96

Вадим Аниперков

«Наш партизан»: личность и служебная карьера Шимона Коссаковского в свете российской дипломатической и военной корреспонденции (1790–1794 гг.) . . . 97
„Mūsų partizanas“: Simono Kosakovskio asmenybė ir karjera 1790–1794 m. Rusijos diplomatinės ir karinės korespondencijos šviesoje. *Santrauka* . . . 156

Dariusz Rolnik

Adam Chmara, ostatni wojewoda miński, i jego relacje z Sapiehami. Klient, przyjaciel, polityk – o genezie sojuszy oraz przyjaźniach politycznych w czasach stanisławowskich uwag kilka . . . 157

Klientas, bičiulis, politikas. Paskutinis Minsko vaivada Adomas Chmara ir jo santykiai su Sapiegomis. Keletas pastabų apie politinių grupuočių ir sąjungų genėžę Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu. *Santrauka* . . . 168

TIKINČIŪJŲ BENDRUOMENĖS

Vytautas Smilgevičius

Raguvos parapijos demografiniai aspektai 1700–1800 metais . . . 170

Demographic Aspects of Raguva Parish in 1700–1800. *Summary* . . . 198

Karolis Tumelis

Pavojingi ryšiai? Nesusituokusių vyrų ir moterų santykiai Lietuvos katalikiškuose bažnytiniuose teismuose XVIII a. . . . 199

Dangerous Liaisons? Informal Relations between Unmarried Persons and their Treatment in the Eighteenth Century Lithuanian Catholic Ecclesiastical Courts. *Summary* . . . 223

Ugnė Jonaitytė

Nesantuokinių vaikų motinos Vilniaus dekanate XVIII a.: socialinis statusas ir geografinė kilmė . . . 225

Mothers of Illegitimate Children in the Eighteenth Century Vilnius Deanery: Social Status and Geographical Origin. *Summary* . . . 245

Jan Bulak

Stan parafii diecezji żmudzkiej w świetle raportu do Justickolegium

z 1798 roku . . . 246

Žemaitijos vyskupijos parapijų būklė 1798 metų raporto

Justickolegijai šviesoje. *Santrauka* . . . 263

SOCIALINIAI RYŠIAI. ŠALTINIAI IR TYRIMAI

Janina Kamińska

Wspólnota profesorów Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego

1781–1794 . . . 266

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos profesorių bendrija

1781–1794 metais. *Santrauka* . . . 278

Ewa Kula

Źródła do badań nad zbiorowością nauczycieli Komisji Edukacji Narodowej w zbiorach rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego . . . 279

Šaltiniai Tautinės edukacinės komisijos mokytojų bendruomenei tirti Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių fonduose. *Santrauka* . . . 292

Robertas Jurgaitis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų integracijos problemos XVIII a.: Smolensko vaivadijos atvejis . . . 293

Problems of Integration of Exiles in the Eighteenth-Century Grand Duchy of Lithuania: the Case of Smolensk Voivodeship. *Summary* . . . 310

Rugilė Pangonytė

Juozapato Mykolo Karpio karjeros pradžia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos aplinkoje . . . 312

The Beginning of Juozapas Mykolas Karpis' Career in the Circle of Karolis Stanislovas Radvila, the Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* . . . 327

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Andrzej Stroynowski. Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej. *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 330

Asmenvardžių rodyklė . . . 338

Vietafordžių rodyklė . . . 353

PAVOJINGI RYŠIAI? NESUSITUOKUSIŲ VYRŲ IR MOTERŲ SANTYKIAI LIETUVOS KATALIKIŠKUOSE BAŽNYTINIUOSE TEISMUOSE XVIII A.

KAROLIS TUMELIS

Lietuvos istorijos institutas, Lietuvos banko Pinigų muziejus

Anotacija. Straipsnyje analizuojama, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiški bažnytiniai teismai (konsistorijos) traktavo bei sprendė kazusus, iškildavusius dėl nesantuokinių seksualinių santykių tarp nevedusių asmenų. Pasitelkiant normatyvinius teisės šaltinius ir konsistorijų aktų knygose užfiksuotą teisminę medžiagą, tirama, kas buvo tokių bylų iniciatoriai ir atsakovai, kokios veiklos buvo inkriminuojamos bei kokie sprendimai buvo priimami.

Reikšminiai žodžiai: XVIII amžius, neformalus santykiai, bažnytiniai teismai, konsistorija, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kanonų teisė, Lietuvos Statutas, Saksų-Magdeburgo teisė, lyčių santykiai.

Įvadas

Kalbėdami apie bažnytinius teismus (konsistorijas) ir vyrų bei moterų tarpusavio santykių problematiką Viduramžiais ir Ankstyvaisiais naujaisiais laikais, pirmiausia susiduriame su *santuokos reiškiniu*, kurio teisėtumo, egzistavimo apskritai klausimai dažniausiai buvo (ir tebėra) svarstomi šių institucijų darbotvarkėje. Tačiau santuoka niekada nebuvo vienintelis abiejų lyčių asmeninių santykių tipas, egzistavęs kasdienybėje. Įvairių regionų istoriografija jau seniai yra atkreipusi dėmesį į tai, kad šalia formalių konfesinių bendruomenių pripažįstamų santuokų egzistavo įvairios, teisiškai neapibrėžtos asmeninių santykių formos, apėmusios ne tik seksualinius ir emocinius, bet kartais ir tam tikrus socioekonominius ryšius. Šio, remiantis taikliu amerikiečių istorikės Ruth Mazo Karras sugalvotu terminu, *nesantuokų*¹ (angl. *unmarriages*) reiškinio iškristalizavimas istoriografijoje tyrėjams leido aptikti kur kas turtingesnį socialinių santykių spektrą, neapribotą vien formalių, institucinių kriterijų, bei kitaip pažvelgti į santuokos ir šeimos formavimo(si) procesus.

Kaip ir kitos tokio tipo institucijos Viduramžių ir Ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bažnytiniai teismai praktikoje taip pat susidūrė ne vien su santuokine problematika. Jų šaltiniuose pasitaiko

¹ Žr. šios istorikės studiją: Ruth Mazo Karras, *Unmarriages. Women, Men, and Sexual Unions in the Middle Ages*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2012.

užuominų apie įvairius nevedusių vyrų ir moterų ryšius, kurie akivaizdžiai nebuvo santuokos ir greičiausiai niekada nebūtų tokiomis tapusios. Tarp jų galima išskirti santuokinę neištikimybę (t. y. santykius, kuomet bent vienas iš asmenų buvo vedęs) bei santykius tarp žmonių, iš kurių nei vienas nebuvo susijęs santuokiniais ryšiais. Šiame straipsnyje bus siekiama atskleisti būtent šių – antrosios grupės lietuviškų (XVIII a. prasme) *nesantuokų* aspektus bei jų vertinimą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškose konsistorijose. Tokio institucinio ir konfesinio konteksto pasirinkimas yra nulemtas kelių priežasčių. Pirma, Ankstyvųjų naujųjų laikų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje katalikybė buvo politiškai dominuojanti konfesija, o šio periodo visuomenės, veikiamos Reformacijos / katalikiškos reformos inicijuotų pokyčių, apskritai buvo daug labiau angažuotos konfesiniu požiūriu. Antra, kol kas Lietuvos istoriografijoje šių teismų šaltiniai yra palyginti menkai išnaudojami tiriant socialinės istorijos problematiką. Trečia, kadangi nesantuokinių santykių sritis nebuvo vien bažnytinių teismų prerogatyva, šiose institucijose nagrinėtų atvejų analizė turėtų būti aktuali ateityje analizuojant, pavyzdžiui, miestų ar pilies teismuose sprendus analogiškus kazusus. Šiame tyrime santykių tarp nevedusių vyrų bei moterų atvejai analizuojami keliais aspektais – aptariant įvairių teisinių normų turinį, sietiną su tokių socialinių praktikų sankcionavimu, atvejų geografiją, bylų ieškovus ir atsakovus, jiems inkriminuotus kaltinimus bei skirtas nuobaudas.

Šios temos istoriografijos įdirbis vertintinas nevienareikšmiškai. Vakarų Europos šalių istoriografijoje seksualumo plačiąja prasme tematika, apimanti ir nevedusių asmenų santykius, yra smarkiai išplėtotą², o Lietuvos istorijos tyrimų kontekste nevedusių asmenų santykių problematika nagrinėta menkai. Konkrečiai jai skirtų darbų iš esmės nėra (ypač bažnytinių teismų kontekste), tačiau paskutiniaisiais metais pasirodė artimos tematikos studijų, kuriose neformalių santykių problematika buvo bent jau netiesiogiai paliesta. Tarp jų galima minėti Eugenijus Saviščevo atliktą vieno santuokinės neištikimybės atvejo XVI a. Žemaitijoje analizę³, šio teksto autoriaus straipsnį, skirtą byloms dėl sužadėtuvių Vilniaus konsistorijoje⁴, Martyno Jakulio straipsnį, skirtą pavainikiams⁵, Domininko

2 Apie Viduramžių laikotarpio istoriografiją žr. Ruth Mazo Karras, *Sexuality in the Middle Ages. Doing Unto Others*, New York and London: Routledge, 2017, p. 220–245. Ankstyvųjų naujųjų laikų seksualumo katalikiškoje Europoje tyrimai tematiškai aptarti: Merry E. Wiesner-Hanks, *Christianity and Sexuality in the Early Modern World: Regulating Desire, Reforming Practice*, London and New York: Routledge, 2005, p. 135–138.

3 Eugenijus Saviščevas, Apie bajorų gyvenimą, aistras ir mirties bausmę XVI a. Žemaitijoje, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, sud. Artūras Dubonis, t. 2, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, p. 179–207.

4 Karolis Tumelis, Neišsipildžiusios viltys: skundai dėl nutrauktų sužadėtuvių Vilniaus vyskupijos konsistorijoje XVIII a. antroje pusėje, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, serija B: *Bažnyčios istorijos studijos*, 2016, t. VIII, p. 77–112.

5 Martynas Jakulis, Pavainikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje XVI–XVIII a.: teisinis padėtis ir galimybės, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2012 metai*, 2013, t. 2, 41–57.

Burbos tyrimus apie mirties bausmę Vilniaus paviete⁶ bei Natalijos Sliž sintetinio pobūdžio studiją santuokiniam ir nesantuokiniam santykiams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje⁷. Tuo tarpu Lietuvos santuokos istoriografija neseniai pasipildė aktuali, santuokinei terminijai XVI a. skirtu tyrimu, kuriame ieškoma semantinių sąvokų pokyčių⁸. Socialiniu požiūriu artimos Lenkijos istoriografijoje pirmiausia minėtinas Tomaszo Wiśliczo tyrimas, skirtas XVII–XVIII a. valstiečių formaliems ir neformaliems seksualiniams santykiams, jų užsimezavimo mechanizms, nuobaudoms už juos ir t. t.⁹ Kol kas tai itin išskirtinis darbas, apimantis tiek teisės, tiek socialinės istorijos, tiek ir antropologijos laukus.

Straipsnyje analizuojamai problematikai atskleisti pasitelkti dviejų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškų vyskupijų – Vilniaus ir Žemaitijos – katalikiškų konsistorijų praktikoje nagrinėti neformalių seksualinių santykių atvejai tarp vyrų ir moterų. Vilniaus bei Trakų konsistorijos medžiaga saugoma dviejų institucijų – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus (F57, apyrašai B53 ir B54)¹⁰ ir Lietuvos valstybės istorijos archyvo – fonduose (F064, ap. 2)¹¹. Kelios Žemaitijos konsistorijos teismo knygos saugomos Lietuvos valstybės istorijos archyve (F696, apyrašas 2)¹² bei Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (F90)¹³. Šių teismuose vestų knygų turinys geriausiai apibūdinamas kaip *aktai*, tačiau tarp jų galima išskirti *dekretus*, *šaukimus*, *nurodymus atlikti apklausas* bei pačius *apklausų protokolus*, tačiau pastarųjų, kalbant apie bylas dėl nevedusių asmenų seksualinių santykių, bent kol kas nepavyko aptikti. Kaip ir visi teisminiai šaltiniai, šie aktai leidžia pažinti ne tik pačios institucijos veiklos peripetijas, bet kartu atskleidžia turtingą socialinių realiųjų spektrą. Kita vertus,

6 Domininkas Burba, Paprotys paleisti pasmerktąjį prašant merginai. 1769 m. įvykio Vilniuje analizė, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008, t. 1, p. 27–43; Idem, Mirties bausmė bajorams XVIII a., Vilniaus pavieto pilies teismo bylų duomenimis, in: *Miestas, dvaras, kaimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijos Karalystėje XVI–XVIII a.: lokalinės istorijos problemos*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2018, p. 367–393.

7 Наталья Слiж, *Шлюбныя і пазашлюбныя стасункі шлахты Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVII стст.*, Смаленск: Інбелкульт, 2015.

8 Andželika Polinkevičiūtė, Teisėta santuoka pasaulietinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje XVI amžiuje: terminai ir realijos, in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2020, t. XLI, p. 125–143.

9 Tomasz Wiślicz, *Upodobanie. Malżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku: wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia*, Wrocław: IH PAN, Chronicon, 2012 (taip pat žr. vertimą, kuriuo naudotasi šiame tyrime: Tomasz Wiślicz, *Love in the Fields, Relationships and Marriage in rural Poland in the early modern age: Social Imagery and Personal Experience*, Warsaw: Tadeusz Manteuffel Institute of History Polish Academy of Sciences, 2018).

10 Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), F57-B53-1422, F57-B54-8, F57-B54-10, F57-B54-14, F57-B54-31.

11 Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), F604, ap. 3, b. 126.

12 LVIA, F696, ap. 2, b. 17, 20.

13 Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyrius (toliau – LNMMB RRS), F90-416.

reikia nepamiršti, kad teisminiai aktai visuomet atspindi tik tam tikrą, „oficialią“ įvykių versiją, ypač tuomet, kai bylos šalių versijos nėra žinomos, t. y. jų pozicijos nepateikiamos procedūriniuose aktuose tiesiogine kalba ar jas perpasakojant.

Be teismine praktika atspindinčių šaltinių, taip pat itin svarbūs yra normatyviniai kanonų teisės¹⁴, Saksų-Magdeburgo¹⁵ bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teisės¹⁶ šaltiniai. Nors, kaip bus atskleista, daugelyje jų normų tiesiogiai apie tokių santykių sankcionavimą nekalbama, kai kurie aspektai gali būti atskleidžiami ir nepaisant tiesioginės informacijos stokos.

Neformalių santykių apibrėžtis ir vieta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinėse sistemose

Bažnyčia aiškiai skyrė santuoką ir kitas asmeninių santykių praktikas, pirmenybę teikdama santuokai, kaip vienintelei santykių formai, iš kurios gimsta teisėti palikuonys¹⁷. Visa kita buvo arba santuokinė neištikimybė (lot. *adulterium*), kuria galėjo būti apkaltinti vedę asmenys, turėję santykių ne su sutuoktiniu, arba paleistuvavimas (lot. *fornicatio*), dviejų nevedusių asmenų tarpusavio santykiai kaip nusikaltimas aiškiau imtas apibrėžti maždaug nuo XI–XII a.¹⁸ Tačiau tai nereiškė, kad įvairios konkubinato, *Friedelebe*, ir kitos, iš dalies poliamorinės praktikos buvo iškart eliminuotos. Šiame kontekste susidūrė Bažnyčios ir pasaulietinių galios centrų (pirmiausia monarchų)

14 *Corpus Iuris Canonici. Editio Lipsiensis Secunda. Pars Secunda. Decretalium Collectiones*, ed. Aemilius Friedberg, Graz: Akademische Druck – U. Verlagsanstalt, 1959.

15 Kaip Saksų-Magdeburgo teisės šaltiniai šiame darbe pirmiausia pasitelkiami XVI a. Lenkijos teisininkų Paweł Szczerbico ir Bartłomiejaus Groickio vertimai bei komentarai, turėję didelės įtakos Lenkijos ir Lietuvos savivaldžių miestų teisinėje praktikoje: Paweł Szczerbic, *Ius municipale, to jest prawni miejskie majdeburskie, nowo z łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, wydał Grzegorz M. Kowalski, Bibliotheca Iagellonica. Fontes et studia, t. 20, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011; Idem, *Speculum Saxonum, albo Prawo saskie i majdeburskie, porządkiem obiecaddla z łacińskich i niemieckich egzemplarzów zebrane a na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, wydał Grzegorz M. Kowalski, Bibliotheca Iagellonica. Fontes et studia, t. 29, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016; *Speculum Saxonum, Ius municipale. Skorowidz terminów prawniczych*, zestawil i opracował Grzegorz M. Kowalski, Bibliotheca Iagellonica. Fontes et studia, t. 33, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2018; Bartłomiej Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego. Postępek sądów okolo karania na gardle. Ustawa placej u sądów*, redakcja odpowiedzialna oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego, Biblioteka Dawnych Polskich Pisarzy – Prawników, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1954; Idem, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej*, redakcja odpowiedzialna oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego, Biblioteka Dawnych Polskich Pisarzy – Prawników, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1953.

16 Kadangi tyrimo chronologinė apimtis yra XVIII a., analizuojamos tik vieno – Trečiojo Lietuvos Statuto normos: И. И. Лаппо, *Анонсовуи чманым 1588 зода / 1588 metų Lietuvos Statutas*, t. 2: *Текст*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1938 (toliau tekste vartojama santrumpa TLS, skyriai žymimi romėniškais skaičiais, straipsniai – arabiškais).

17 Ruth Mazo Karras, *Unmarriages*, p. 27.

18 James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, Routledge: New York and London: Routledge, 1987, p. 304–305.

interesai¹⁹, o ir patys reikalavimai krikščioniškai santuokai Viduramžiais ne kartą keitėsi ir evoliucionavo bei buvo įvairiai interpretuojami²⁰. Nors nuo popiežiaus Aleksandro III (1159–1181 m.) laikų pamažu pradėjusios įsigalioji laisvo sutikimo (lot. *consensus*) ir santuokos išpildymo (lot. *consummatio*) koncepcijos leido labiau suprasti, kas yra teisėta santuoka, nesant griežtai apibrėžtų procedūrinių reikalavimų²¹, susidarė situacija, kurioje menkai instituciškai nekontroliuojami ryšiai galėjo būti (ir dažnai buvo) laikomi visiškai legaliais ne tik juos užmezgusių asmenų, bet ir įvairių institucijų. Todėl greičiausiai tik nuo Tridento bažnytinio susirinkimo (1545–1563 m.) galima kalbėti apie aiškiai suformuluotus institucinius kriterijus (viešumą, santuokos sudarymą bažnyčioje, liudytojus), taip pat apie specifinę dokumentaciją, kuri kartu su jau anksčiau įsitvirtinusiomis dogminiais santuokos aspektais (pirmiausia abiejų pusių laisvu apsisprendimu) leido daug aiškiau apibrėžti, kas yra ir kas nėra katalikiška santuoka, ir tokiu būdu nustatyti leistinų ir neleistinų asmeninių santykių ribas.

Tuo tarpu terminas „neformalūs santykiai“ aiškiai rodo, kad bet kokio formalumą tokiems santykiams galinčio suteikti veiksnio tiesiog nebuvo²². Tokie santykiai (pabrėžkime – tiek tarp vedusių, tiek tarp nevedusių asmenų) egzistavo už teisinių ir apskritai viešų dalykų srities. Šiuo požiūriu jie buvo ne tik nuodėmingi veiksmai, griaunantys „dievišką tvarką“, bet kartu ir politinis nusikaltimas, grasęs bendruomenės stabilumui²³. Bajorui priklausančių valstiečių ar namų ūkio tarnaičių seksualiniai santykiai su ponu iš esmės nebuvo niekaip apibrėžti (išskyrus jos nelaisvąją statusą ir *galbūt* su tuo susijusias „pareigas“, apie kurias galima tik spekuliuoti²⁴); lygiai taip pat niekaip neapibrėžti buvo santykiai tarp dviejų

19 Apie šių santykių raidą žr. puikią Davido d'Avray studiją: David d'Avray, *Papacy, Monarchy and Marriage 860–1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

20 Galbūt geriausiai plačiai šią požiūrių įvairovę pristato Jameso Brundage'o veikalas, kuriame aptariama krikščionybės pažiūrų genėzė seksualinių santykių, santuokos klausimais nuo pat Antikos laikų (žr. James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society*).

21 Čia turimi omenyje Bažnyčios įvesti reikalavimai tuoktis bažnyčiose, dvasininko akivaizdoje. Pasauliečiai visą laiką turėjo savas su santuokos sudarymu susijusias praktikas, tokias kaip priešvedybiniai susitarimai, turto užrašymas ir pan.

22 Išimtis galėtų būti nebent čia neanalizuojami „suvedžiojimai“ (t. y. tokie santykiai, kuomet moterys atsiduodavo vyrams, (neva) pažadėjusius jas vesti). Vis dėlto potridentiniais laikais tokie atvejai jau nebuvo laikomi galimomis santuokomis (apie kelis tokius atvejus, nagrinėtus Vilniaus konsistorijoje XVIII a. antrojoje pusėje, žr. Karolis Tumelis, *op. cit.*, p. 84–98). Viduramžiais tokius santykius dar buvo įmanoma traktuoti kaip santuoką, o tam prielaidą sudarė minėtų procedūrinių reikalavimų stoka.

23 Šiame kontekste užtektų paminėti bausmes už santuokinę neištikimybę, kurios buvo numatytos TLS. Tai, jog neištikima moteris turėjo būti nubausta mirties bausme (TLS, XIV, 30), rodo, kad bet kokie neformalūs santykiai buvo traktuojami kaip gresiantys šeimos, *ergo*, ir sociumo stabilumui.

24 Galima prisiminti gana populiarį ir ilgą laiką vaizduotę kaitinusią „pirmosios nakties teisės“ (lot. *jus primae noctis*; franc. *droit du seigneur*) koncepciją. Iš mums prieinamos lietuviškų bažnytinių teismų medžiagos negalima spręsti, ar santykiai tarp bajorų ir jiems pavaldžių valstiečių igydavo panašių bruožų. Apskritai, istoriografija jau nuo XIX a. antrosios pusės tokios „teisės“ egzistavimą vertina labiau kritiškai. Realiausia seksualiniai pono ir pavaldinės santykiai buvo galios išraiška, nieko bendra neturinti su teise tikrąja to žodžio prasme (plačiau žr. William Driver Howarth, „Droit du Seigneur“: Fact or Fantasy, in: *Journal of European Studies*, 1971, t. I, p. 291–312).

nevedusių asmenų ar meilužių, iš kurių vienas (arba abu) buvo vedęs (-ę). Tokie santykiai akivaizdžiai mezgėsi spontaniškai, galbūt ne visada savanoriškai (ypač kai kalbame apie skirtingo socialinio statuso asmenis) ir be jokių užuominų apie institucinį patvirtinimą²⁵.

Tačiau neformalių santykių taip pat nereikėtų laikyti viena nedaloma kategorija. Pati paprasčiausia ir efektyviausia klasifikacijos strategija būtų juos skirstyti pagal institucinį kriterijų, t. y. ar nors vienas iš jais susietų asmenų buvo vedęs. Tiek kanonų, tiek pasaulietinė teisė labai aiškiai suvokė šias statuso skirtis tarp asmenų ir vartojo atitinkamą sąvokinį aparatą joms apibūdinti bei taikė skirtingas nuobaudas²⁶. Kartu negalime pamiršti, kad tai, kaip santykius traktavo bažnytinė / pasaulietinė institucija, nebūtinai sutapo su pačių asmenų įsitikinimu apie savo ryšius su kitu žmogumi. Tai lemia pirmiausia pats šaltinio pobūdis. Negalima atmesti prielaidos, kad net ir nesusituokę ar turintys situoktinį, bet, pavyzdžiui, pabėgę ir susiradę kitą partnerį asmenys galėjo savo santykius laikyti jei ne santuoka, tai bent ją primenančiu ryšiu²⁷. Vis dėlto šaltinių, kurie leistų geriau pažinti tokių porų santykius „iš vidaus“, neturime. Empiriniai duomenys (pvz., sprendimai, tarpiniai nuosprendžiai ir t. t.) pirmiausia atspindi institucinę perspektyvą, todėl kitos pusės (patrauktų į teismą pavienių asmenų / porų) argumentai ne visada yra atskleisti taip, kaip tą galbūt būtų galėjęs padaryti pats kaltinamasis.

Pereikime prie teisinių problemos aspektų. Iš karto galima konstatuoti, kad seksualiniai santykiai tarp nesituokusių asmenų, kaip teisės (ypač kriminalinės) objekto apibrėžtis ir vieta teisinėse sistemose, nebuvo itin aiški. Tą atspindi juos sankcionavusių teisinių normų stoka pagrindiniuose normatyviniuose Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje funkcionavusių teisės sistemų šaltiniuose. Nesunku suprasti kodėl – tokių santykių viešumas geriausiu atveju laikytinas ribotu, asmenų ryšys niekaip negalėjo būti oficialiai sankcionuojamas, todėl ir teisiniu būdu

25 Šiuo požiūriu labai aktualūs yra T. Wiśliczo pastebėjimai apie seksualinę Lenkijos valstiečių etiką XVIII a. Jis teigia, kad (tą, beje, greičiausiai patvirtina ir vietinė – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bažnytinis teismų medžiaga), kad susizadėjusioms poroms buvo leidžiama didesnė santykių laisvė (įskaitant ir lytinius santykius *sensu stricto*). Tebuvo viena išlyga – diskretiškumas. Viešumon iškilus santykių faktui (pagavus porą *in flagrante delicto*) ar merginai pastojus, grėsė bausmės (Tomasz Wiślicz, *op. cit.*, p. 41–46). Iš pažiūros bendruomenė tarsi toleruoja tokius santykius, bet, kita vertus, „diskretiškumo“ reikalavimo pažeidimas nulemia sankcijas. Tad, ar tai galima laikyti institucine aprobacija? Vargu, kadangi reikalavimas nedaryti to „viešai“ (atskirai svarstytina kategorija) nurodo, kad sankcija, geriausiu atveju, buvo „akių užmerkimas“ ir nieko daugiau. Akivaizdu ir tai, kad teisinės institucijos akių tikrai neužmerkdamo.

26 Pavyzdžiui, terminas *adulterium*, įprastai verčiamas kaip „santuokinė neištikimybė“, aiškiai buvo taikomas tik vedusių asmenų neformaliems seksualiniams ir romantiniams santykiams įvardyti.

27 Koncentruotai apie tokius atvejus XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje žr.: Andželika Polinkevičiūtė, Teisėta santuoka pasaulietinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje XVI amžiuje: terminai ir realijos, in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2020, t. XLI, p. 132–138. Kita vertus, XVIII a. jau buvo visiškai kitokia epocha. Akivaizdu, kad christianizacijos procesai jau turėjo būti gerokai labiau pažengę nei paskutiniųjų Gediminaičių valdymo laikais ir apie tai, kas yra ir kas nėra katalikiška santuoka, turėjo nutuokti kur kas didesnė visuomenės dalis.

apibrėžti tokius sunkiai apčiuopiamus reiškinius tarsi nebuvo daug prasmės. Visgi tam tikras užuominas galima pastebėti.

Kanonų teisė. Pagrindiniuose kanonų teisės šaltiniuose, tokiuose kaip Grigaliaus IX *Decretalia*²⁸, Bonifaco VIII *Liber Sextus* ar *Clementinae*, nerasime daug aiškių nurodymų, kaip elgtis su vyrais ir moterimis, užmezgusiais neformalius santykius. Paminėti galima nebent du pirmuosius penktosios *Dekretalijų* knygos XVI skyriaus straipsnius, iš kurių galima išskirti aiškią Bažnyčios poziciją tais atvejais, kai kas nors suvedžioja merginą. Pirmajame iš jų teigiama, kad toks asmuo merginą, kuri buvo netekėjusi, turėtų vesti, nebent tam prieštarautų jos tėvas; tokiu atveju reikėtų jai išskirti tai, kas „įprastai laikoma kraičiu“²⁹. Antrajame sankcija formuluojama griežčiau: arba suvedžiotas veda merginą, arba turės būti nubaustas fizinėmis bausmėmis, ekskomunikuotas, užsidaryti į vienuolyną ir ten atgailauti; jį palikti bus galima tik gavus leidimą³⁰. Reikia atkreipti dėmesį, kad abiem šiais atvejais visiškai nieko nesakoma apie laisvą norą sudaryti santuoką iš vyro pusės. Akivaizdu, kad abu šie straipsniai XIII a. pirmojoje pusėje, sudarinėjant *Decretalia*, iš dalies jau buvo pasenę ir vargu, ar taikyti pažodžiui. Nieko nerasime ir visuotinių susirinkimų nutarimuose nuo pat XII a. Tai turbūt neturėtų stebinti. Bažnyčia, skirstydama seksualinius nusikaltimus pagal sunkumo laipsnį, santykius tarp nesituokusių vyrų ir moterų vertino kur kas atlaidžiau nei, tarkime, santuokinę neištikimybę³¹. Akivaizdu kodėl – jie, nepaisant visko, nekėlė tiesioginio pavojaus sakramento integralumui.

Saksų-Magdeburgo teisė. Atrodo, kad Saksų-Magdeburgo teisės sistemoje nebūta didelio intereso bausti savanoriškai neformalius seksualinius santykius užmezgusius nesusituokusius asmenis. Iš kelių užuominų, kuriose išimtinai kalbama apie netekėjusias moteris, matyti, jog tokios praktikos greičiausiai nebuvo traktuojamos kaip kriminalinis nusikaltimas ir apskritai, be moralinių sankcijų,

28 Grigaliaus IX *Decretalia*, kartais dar vadinamos *Liber Extra*. Toliau cituojant pateikiamas jos trumpinys – X, konkrečios knygos, skyriaus ir straipsnio numeris, skliausteliuose nurodant pavadinimą. Tokią sistemą savo monumentaliam darbe naudoja žymus amerikiečių teisės istorikas Charlesas Donahue (žr. Charles Donahue Jr., *Law, Marriage, and Society in the Later Middle Ages Arguments About Marriage in Five Courts*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

29 „Si seduxerit quis virginem nondum desponsatam, dormieritque cum ea, dotabit eam, et habebit [eam] uxorem. Si vero pater virginis dare noluerit, reddet pecuniam iuxta modum dotis, quam virgines accipere consueverunt“, X 5. 16. 1.

30 „Pervenit ad nos, quod Felix nepos tuus quondam virginem, quod nefas est dici, stupro decepit. Quod si verum est, quamvis [grave] esset de lege poena plectendus, nos tamen, aliquatenus legis duritiem mollientes, hoc modo disponimus, ut aut quam stupravit uxorem habeat, aut certe, si renuendum putaverit, *districtius ac* corporaliter castigatus excommunicatusque, in monasterio, in quo agat poenitentiam, retrudatur, de quo ei nulla sit egrediendi sine [nostra] praeceptione licentia. [Ita igitur fraternitas tua ut haec compleantur studeat etc.]“, X 5. 16. 2.

31 Jacqueline Murray, „Sexuality: Extramarital Sex“, p. 743. Plačiau apie įvairių teologų ir kanonistų požiūrius į šiuos reiškinius įvairiais laikotarpiais rašė Jamesas Brudage'as (James A. Brudage, *Law, Sex, and Christian Society*).

už jas negrėšė jokia konkreti bausmė. Antai, tiek *Ius Municipale*, tiek *Speculum Saxonum*, tiek Bartłomiejus Groickis savo komentaruose teigia, kad moteris, „besielgianti nepadoriai“, praranda tik garbę, bet ne teises ir turtą³². Pastaroji išlyga taip pat papildomai pakomentuota, teigiant, kad be turto gali išskilti pavojus elgtis dar nepadoriau (taip aiškiai implikuojant prostitucijos pavojų)³³. Tuo tarpu vyrų seksualinis elgesys buvo aptariamas išimtinai baudžiamajame kontekste, o apie įprastines praktikas, dėl kurių vyras galėtų prarasti savo „garbę“ ar užtraukti gėdą šeimos nariams, nebuvo jokios užuominos. Šiuo atveju galėtume kalbėti apie „dvigubų standartų“³⁴ taikymą.

Savo ruožtu B. Groickio adaptuoto imperatoriaus Karolio V baudžiamojo teisyno *Constitutio Criminalis Carolina*³⁵ punktuose įžvelgti neformalių santykių sankcionavimą yra sunkiau. Atrodo, daugiausia buvo kalbama apie prostitucijos sankcionavimą; vis dėlto aiškiai pabrėžtas skirtumas tarp tų, kurie moterimis leidžia naudotis už pinigais, ir tų, kurie įvardijami *zwodnicy* *abo* *zwodnice*³⁶, verstu

32 *Speculum Saxonum*, Białogłowa, [1.]; *Ius Municipale*, art. XXII, 22; Bartłomiej Groicki, *Artikuly*, p. 17. Apie prostituciją Lenkijos miestuose rašęs A. Karpiński šį punktą interpretavo būtent per prostitucijos užkardymo prizmę. Anot jo, tokiu būdu moterims buvo suteikiama galimybė nutraukti savo veiklą (Andrzej Karpiński, *Prostytucja w dużych miastach polskich w XVI i XVII w.: Kraków, Lublin, Poznań, Warszawa*, in: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1988, R. XXXVI, Nr. 2, p. 293–294). Tačiau toks vertinimas atrodo per siauras, juolab kad kituose šaltiniuose apie tokias moteris tiesiai sakoma, jog jos yra „netekėjusios“, taip supriešinant jų seksualinius santykius su ištekejusių moterų (žr. *Ius Municipale*, art. XXII, 22).

33 „[...] iż jeśliby dziedzictwo traciła, miałaby przyczynę dla niedostatku więtsze i gorsze rzeczy czynić, skąd by potym rodzicom i krewnym więtsza zelżywość urosła“, *Speculum Saxonum*, Białogłowa, [1.]; „Abowiem ta przyczyna tego jest, że gdzieby dziedzictwo straciła swoje, dałaby się jej przyczyna, że z ubóstwa mogła nie przestać sromotnie żyć“, Bartłomiej Groicki, *Artikuly*, p. 17.

34 Pirmą kartą konceptas buvo pristatytas dar 1959 m.: Keith Thomas, *The Double Standard*, in: *Journal of the History of Ideas*, 1959 (Apr.), t. 20, Nr. 2, p. 195–216. Jo esmė paprasta – vyrų nesantuokiniai (tiek prieš santuoką, tiek jau vedus) seksualiniai santykiai yra vertinami gerokai atlaidžiau nei moterų. Autoriaus teigimu, dėl tokio disbalanso susiformavo ištisas pažiūrų, socialinių institutų bei teisinių normų kompleksas, kuriame vyrai turėjo privilegijuotą padėtį moterų atžvilgiu. Vis dėlto, naujesni tyrimai kiek pakoregavo šio straipsnio teiginius arba kai kuriuose kontekstuose paneigė, pvz.: Sara Macdougall, *The Opposite of Double Standard: Gender, Marriage, and Adultery Prosecution in Late Medieval France*, in: *Journal of the History of Sexuality*, 2014 (May), t. 23, Nr. 2, p. 206–225. Šiame straipsnyje atskleidžiama, kad už santuokinę neištikimybę XV a. antrojoje pusėje gerokai dažniau baudžiami buvo vyrai.

35 Svarbu pažymėti, kad *Constitutio Criminalis Carolina* nebuvo integrali Saksų-Magdeburgo teisės dalis (žr. Grzegorz M. Kowalski, *Zwyczaj i prawo zwyczajowe w doktrynie prawa i praktyce sądów miejskich karnych w Polsce (XVI–XVIII w.)*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013, p. 15–16). Be to, kol dar nėra aiškiai žinoma, kiek plačiai šio teisyno taikymas buvo paplitęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės savivaldžiuose miestuose (žr. Gitana Zujienė, *The Death Penalty in Magdeburgian Cities of the Grand Duchy of Lithuania in the late 16th and early 17th Century*, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2014, t. 19, p. 89, 95–97). Tiesa, straipsnyje ne visai aiškiai atskleidžiama, kurios bausmės tikrai buvo taikomos, pasiremiant konkrečiai *Constitutio Criminalis Carolina*.

36 Šio termino reikšmė yra kiek neaiški, mat juo įvardyti buvo galima ir suvedžiotojus (-as), ir sąvadautojus (-as). Žr. praiga per internetą: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/zwodnica;5532180.html> [žiūrėta 2020 03 05].

ieškoti tokio atskyrimo priežasčių. LXXV straipsnyje kalbama apie šeimos narių, giminaičių moterų sąvadavimą už pinigus; už šį nusikaltimą teoriškai turėjo būti skirta mirties bausmė³⁷. Tuo tarpu LXXVI straipsnis suformuluotas ne taip aiškiai ir palieka vietos interpretacijai. Kaip nurodoma tekste, tie, kurie padorias merginas skatintų nusidėti, ir tie, kurių namuose tokie dalykai vyktų, turėtų būti nubausti jiems nupjaunant ausis, juos nuplakant ar išvarant iš miesto³⁸. Teoriškai antruoju atveju taip pat kalbama apie sąvadavimą (tokią traktuotę paremtų ir straipsnyje minimi asmenys, kurių namuose tokie dalykai vyktų, bei skatinimo motyvas). Vis dėlto nereikėtų drąsiai atmesti tikimybės, kad šiuo straipsniu siekta nubausti ir suvedžiotojus, kurie naudodavosi merginomis, siekdami asmeninės naudos. Tokiu atveju būtų galima kalbėti apie kokybiškai naują požiūrį į neformalius seksualinius santykius miesto teisinėje aplinkoje.

Žemės (Statutų) teisė. Trečioji Lietuvos Statuto (toliau – TLS) redakcija, lyginant su ankstesnėmis, buvo gerokai platesnė, kalbant apie normas, skirtas seksualiniam elgesiui reguliuoti. Kaip ir kalbant apie ankstesnes teisės sistemas, TLS daugiausia dėmesio skyrė santuokinio gyvenimo turiniams aspektams, bet keliuose jo straipsniuose iš XIV skyriaus taip pat atkreiptas dėmesys ir į neformalių seksualinių praktikų reiškinį. Ypač iškalbingas atrodo 30 straipsnis, kuris buvo skirtas santuokinei neištikimybei. Čia, be „titulinio“ turinio, buvo minima galimybė teisiniu būdu persekioti merginas, kurios gyventų „netvarkingą gyvenimą“³⁹. Tiesa, pati šios normos formuluotė kelia daugiau klausimų nei atsakymų; ar tai, jog „tą pat reikia pasakyti ir dėl merginos“, reiškia, kad ji turėtų už tokius santykius būti nubausta mirties bausme, kaip kad teigiama šiame straipsnyje? Ar čia turima omenyje teisinės nuobaudos už nedorovingą elgesį galimybė apskritai, kuria galėjo pasinaudoti tėvas ir vyrai giminaičiai? Akivaizdu, kad su romėnų, kanonų bei miesto teisės šaltiniais gerai susipažinę TLS autoriai turėjo žinoti skirtumus tarp santuokinės neištikimybės ir paleistuvavimo. Panašu, kad ši straipsnio dalis atsirado kaip pirminio turinio, skirto nesantuokinei neištikimybei, papildinys, o pati normos formuluotė rodo, kad bandyta brėžti paraleles tarp santuokinės neištikimybės ir nepadoraus netekėjusių merginų elgesio. Kas tokiais atvejais buvo nukentėjęs? Veikiausiai ne konkretus asmuo, bet „namų ūkis“, kurio nare (žmona / dukra / seserimi) buvo konkreti apkaltinta moteris. Ar tokios moterys iš tiesų buvo baudžiamos mirties bausme, galėtų atsakyti atskiras tyrimas, skirtas neištikimybės atvejams pilies teismuose. Dabartiniai tyrimai rodo, kad, pavyzdžiui, XVI–XVII a. Žemaitijoje nei viena moteris nebuvo nubausta mirties bausme nei

37 Bartłomiej Groicki, *Postępek*, LXXV.

38 *Ibid.*, LXXVI; taip pat žr. *Constitutio Criminalis Carolina*, CXXIII.

39 „То жъ ся маеть розумети и о панѣне, которая бы, боязнь Божую и въстыдъ отложивши на сторону, вшестечне мешкала, на которую повинѣнымъ по отцы и по мечу волно будетъ инѣстыкговати“, TLS, XIV, 30.

už santuokinės ištikimybės sulaužymą, nei už „gero vardo“ suteršimą⁴⁰; nebuvo jų ir Vilniaus paviete XVIII a. antrojoje pusėje⁴¹.

31 straipsnis, numatantis bausmes sąvadautojams, atrodo, buvo žodis žodin perimtas iš *Constitutio Criminalis Carolina*⁴². Šią prielaidą dar reikėtų papildomai tirti, bet pati straipsnio formulotė atrodo identiška tai, kurią savo *Postępek* pateikia B. Groickis ar originalus *Constitutio Criminalis Carolina* straipsnis⁴³. Greičiausiai būtent per Saksų-Magdeburgo teisę ši norma ir pateko į TLS.

Paskutiniajame straipsnyje reikia atkreipti dėmesį į vieną aspektą, kurio pri-taikymą praktikoje (tiek miestų, tiek Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teisės kontekste⁴⁴) reikėtų papildomai tirti. Svarbus jis štai kuo: šiuo straipsniu nebuvo baudžiamos moterys, kurios atsidurdavo tokių „viliotojų“ (įprastų suvedžiotųjų ar sutenerių) pinklėse; čia jos traktuojamos kaip nukentėjusioji pusė (tiesa, jai jokios kompensacijos nenumatytos). Jei laikysimės traktuotės, kad jame kalbama apie prostituciją, tuomet reikėtų konstatuoti, kad bent jau formaliai tokios prostitutės nebuvo baudžiamos už savo veiklą – vien tie, kurie jas tokiomis pavertė.

Nesusituokusių santykių problematika Lietuvos katalikiškų bažnytinių teismų darbotvarkėje

Lietuvos katalikų vyskupų / vyskupijų konsistorijų darbotvarkėje nagrinėtus atvejus, kuomet buvo vykdomas teisminis procesas prieš neformalius seksualinius santykius užmezgusius asmenis, galima išskirti į dvi kategorijas – „suvedžiojimus“ ir „mišrią“ grupę. Kalbant apie pirmąją grupę, byloje išsiskiria labai aiškus mo-tyvas ir konkreti ieškovų kategorija: (tariamai) nukentėjusios nuo vyrų moterys, kurioms (tariamai) buvo pažadėta santuoka. Analizuodami antrąją grupę, turime daug iš pažiūros nesusijusių atvejų, tarp kurių atsiduria (dažniausiai) kaltinimai

40 Gitana Zujienė, Mirties bausmė Žemaičių pilies teisme XVI–XVII a. I pusėje, *Lituanistika*, 2015, Nr. 2 (100), p. 117–122.

41 Domininkas Burba, Mirties bausmė bajorams, p. 367–383.

42 TLS, XIV, 31.

43 „Nach dem zum dickermal, die vnuerstendigen weibs bild, vnd zuuor die vnschuldigen mey-dlein, die sunst vnuerleumbt ehrlich person sein, durch etliche böse menschen mann vnd wei-ber, böser betrüglicher weiß, damit jn jr jungkfrewlich oder frewlich ehr entnommen, zu sün-dtlichen fleyschlichen wercken gezogen werden, die selbigen boßhafftigen kupler vnd küplerin, auch die jhenen so wissentlicher geuerlicher vnd boßhafftiger weiß jre hewser darzu leihen, oder solchs inn jren hewsern zubeschehen gestatten, sollen nach gelegenheyt der verhandlung vnnnd radt der rechtuerstendigen, es sei mit verweisung des landts, stellung inn branger, abschneidung der oren, oder außshawung mit rutten, oder anderm gestrafft werden“, *Constitutio Criminalis Carolina*, CXXII.

44 Čia taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad TLS straipsnyje neminima, kas turėtų vykdyti nu-rodytas bausmes – miesto ar pilies teismas; tai atrodo dar keisčiau, kadangi jame kalbama vien apie miestus.

bajorams užmezgus neteisėtus santykius su pavaldinėmis ar kitomis moterimis; kartais fiksuotas ir kaltinimas kohabitacija, nesantuokinių vaikų buvimas ir pan. Būtent ši santykių kategorija ir bus aptariama šiame straipsnyje.

Atvejų geografija ir chronologija. XVIII a. Lietuvos bažnytinių teismų (Vilniaus, Trakų ir Žemaitijos) knygoje galima aptikti minimus 42 atvejus, kuriuos galima laikyti neformaliais santykiais (tai yra nei vienas iš kaltinamųjų nebuvo susituokęs su trečiu asmeniu, o jų tarpusavyje nesiejo vedybinis ryšys). Dažniau tokie atvejai fiksuoti nuo XVIII a. vidurio ir ypač Žemaitijos generalinėje konsistorijoje. Antai, nuo 1781 m. fiksuoti bent 7 šios kategorijos atvejai, o nuo 1790 m. iki 1793 m. galima aptikti 15 paminėjimų. Taigi, bent pusė mūsų žinomų paminėjimų yra iš šio teismo. Lyginant su Vilniaus ar Trakų konsistorijomis, skirtumas gana ženklus, ypač turint omenyje tai, kad Žemaitijos vyskupija apėmė gerokai mažesnę teritoriją nei Vilniaus vyskupija⁴⁵. Kokios galėtų būti priežastys? Pirma, negalima atmesti ir tiesiog atsitiktinumo. Idant būtų galima patikrinti prielaidą, ar tikrai Žemaitijoje neformalius santykius praktikuojančius katalikus tekdavo tramdyti dažniau nei kitose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalyse, reikėtų daugiau chronologiškai vientisų duomenų. Tuo tarpu šiuo atveju disponuojame sporadiškais (ir neiškalbingais informacijos prasme) duomenimis. Antra priežastis galėtų būti susijusi su bažnytine administracine struktūra. Kaip matyti, XVIII a. antrojoje pusėje Žemaitijos vyskupijos parapijų vidutinė teritorija (įvairiais duomenimis, nuo 180⁴⁶ iki 262 kv. km⁴⁷) buvo mažesnė nei Vilniaus vyskupijoje (560 kv. km⁴⁸), kai visos Abiejų Tautų Respublikos vidurkis siekė 185 kv. km (su filijomis 145 kv. km⁴⁹). Mažesnės parapijos leido geriau vykdyti sielovadinį darbą dvasininkams, be

45 Skaičiai, kuriuos pateikia S. Litakas, atskleidžia, kad Žemaitijos vyskupija plotu buvo net 9 kartus mažesnė nei Vilniaus ir buvo viena mažesnių Abiejų Tautų Respublikoje: Stanisław Litak, Podziały administracyjne kościoła łacińskiego w Polsce około 1772 r., in: *Kwartalnik Historyczny*, 1982, R. 89, Nr. 4, 1982, 1 lentelė.

46 Mangirdas Bumblauskas, Žemaitijos konversijos pabaiga: keli XVII a. pradžios faktai, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, 2014, t. VII, p. 45–46. Tiesa, autorius nemini, iš kur paėmė tokius duomenis ir kas sudaro (t. y. tik paprinės bažnyčios ar ir filijos) jo nurodytų bažnyčių skaičių.

47 Stanisław Litak, *op. cit.*, žr. 1 lentelę. Su filijomis parapijos plotas sumažėja iki panašių į M. Bumblausko pateikiamus – 157,5 kv. km.

48 *Ibid.* Su filijomis 423,7 kv. km. Žinoma, ne visos Vilniaus vyskupijos teritorijos buvo taip retai apgyvendintos, vidurkį numuša retai katalikų apgyvendinti rytiniai dekanatai. Antai, Vilniaus dekanate vidutinė parapijų teritorija XVIII a. antrojoje pusėje siekė apie 178 kv. km, neskaičiuojant filijų, kurias įtraukus skaičius kristų iki 101 kv. km (Stanisław K. Olczak, Rozwój sieci parafialnej w diecezji wileńskiej do II poł. XVIII w., in: *Studia Teologiczne*, 1987–1988, t. 5–6, p. 115–116). Kita vertus, tas pats S. Olczakas pažymėjo, kad, žvelgiant iš sielovadinės perspektyvos, filijų įtraukimas į skaičiavimus ir iš to kylamčios išvados apie sielovadinio darbo perspektyvas konkrečiuose bažnyčios administraciniuose dariniuose yra problemiškas, kadangi filijose prieinamų patarnavimų spektras toli gražu neprilygo tam, kurį buvo galima gauti paprinėse bažnyčiose (Stanisław K. Olczak, *op. cit.*, p. 115).

49 Stanisław K. Olczak, *op. cit.*, p. 115. S. Litako skaičiai kiek skiriasi: atitinkamai 195 ir 153 kv. km (žr. Stanisław Litak, *op. cit.*, p. 563).

to, tikėtina, kad ir patys tikintieji daug greičiau pastebėdavo netvarkingą gyvenimą gyvenančius kaimynus ir apie tai pranešdavo atitinkamoms institucijoms (vietos dvasininkams ir / arba konsistorijai).

Socialiniai aspektai. Socialiniu požiūriu tarp besibylinėjančiųjų / patrauktųjų į teisminę atsakomybę už neformalius ir skandalingus santykius didesnių skirtumų tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupijų nebuvo – čia akivaizdžiai dominavo bajorija; preliminariai pavyko aptikti tik 5 atvejus, kuomet, be bajorų, galima pastebėti valstiečius ar miestiečius / miesto gyventojus / miestelėnus⁵⁰. Kilmingieji, kuriems tekdavo stoti prieš konsistorijas dėl kaltinimų netvarkingu gyvenimu, greičiausiai galėtų būti priskirti smulkiajai ar, su išlygomis, vidutinei bajorijai; absoliuti dauguma jų šaltiniuose minimi be kokių nors vaivadijos ar pavieto reikšmės pareigybių ar valdomų seniūnijų. Žinoma, buvo ir išimčių, kuomet tarp bylos pusių pasitaikydavo gana žymių pavardžių, tokių kaip, pavyzdžiui, Šemeta, Tiškevičius ar Bulhakas. Visais šiais atvejais žinome ir jų pareigybes – antai Ignotas Šemeta (*Ignatius Szemiott*) minimas kaip karaliaus pakamaris⁵¹, Tomas Tiškevičius (*Thomas Tyszkiewicz*) – Kražių vėliavininkaitis⁵², o Dominykas Bulhakas (*Dominicus Bulchak*) – Smolensko stalininkas⁵³. Vis dėlto absoliuti dauguma minimų bajorų jokiomis dignitorijomis ar valdomis nedisponavo ir be standartinio *generosus dominus* prievardžio, atrodo, niekuo daugiau negalėjo pasigirti. Taip pat gana aiškus dominavimas matyti lyties požiūriu – tarp visų nagrinėtų atvejų išsiskiria būtent įvairių veiklų inkriminavimas vyrams.

50 VUB RS, F57-B53-1422, l. 25r, 44r-v; LVIA, F696, ap. 2, b. 17, l. 66r-v; LVIA, F696, ap. 2, b. 20, l. 226r-227v, 262v-263v. Pirmosios dvi bylos yra iš Vilniaus diecezijos, likusios – iš Žemaitijos.

51 Šemetų giminės genealogijos tyrimai, kuriais galime disponuoti, siekdami nustatyti šio Šemetos giminystės ryšius, dažniausiai nemini XVIII a. antrojoje pusėje gyvenusių asmenų, žr. Saulė Viskantaitė-Saviščenienė, Šemetų genealogija XV–XVI amžiuje, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2004, t. 14, p. 31–48; Eugenijus Saviščevas, Šemetos, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Semetos-91876> [žiūrėta 2020 03 10]. Nors, kalbant apie konkretų Žemaitijos konsistorijos nurodomą atvejį, šis Šemeta minimas kaip karaliaus pakamaris, taip pat yra žinomas Ignotas Šemeta, kuris 1777 m. įvardijamas kaip Rietavo tįjūnas (žr. *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. III: *Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*, opracowali Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, Andrzej Haratym, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015, p. 125, Nr. 393). Manytina, kad tai tas pats asmuo. Tuo tarpu Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvaro pareigūnų sąrašai atskleidžia, kad joks Šemeta šiuo laikotarpiu neužėmė minimų pareigų.

52 Apie šį Tiškevičių greičiausiai nieko konkrečiau negalima pasakyti. Jo giminystės ryšiai visiškai neaiškūs – tokio asmens nemini jokie prieinami genealoginiai tyrimai, o Kražių vėliavininkų sąrašuose neminimas joks Tiškevičius.

53 *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. IV: *Ziemia Smoleńska i Województwo Smoleńskie XIV–XVIII wiek*, opracowali Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2003, p. 151, Nr. 965. Šias pareigas jis užėmė bent jau nuo 1717 m. iki 1739 m. Biogramos autoriai taip pat nurodo jo žmonos vardą – Beata Bychovcaite (*Beata Bychowcówna*). Daugiau jo biografijos faktų nežinome. Logiška spėti, kad jis galėjo būti susijęs su kitais Bulhakais, deja, bent jau šiuo metu nieko tikriau, be šio spėjimo, pasakyti negalima.

Iniciatoriai. Iš turimų duomenų aiškiai galima pastebėti, kad tarp ieškovų dominavo dvasininkai. Tai galėjo būti tiek konsistorijos kaltintojai (šiuo atžvilgiu vėl išsiskiria Žemaitijos konsistorija, kur iš esmės visus šiai kategorijai priskirtinus teisminius procesus inicijavo konsistorijos kaltintojas (lot. *instigator / fiscalis*), tiek, retesniais atvejais, diecezinė dvasininkija (klebonai, kuratai, kamendoriai (vikarai)) ar vienuoliai; kaltintojas ir dvasininkas taip pat galėjo būti bendri ieškovai. Atvejai, kuomet procesas būtų inicijuotas pasauliečio (ar pasaulietės), buvo iš esmės vienetiniai; išskyrus kelis atvejus, tokių procesų niekada nepradėdavo patys tokius santykius užmezgusieji, kurie rizikavo būti nubausti. Sporadiškas pasauliečių ieškovų buvimas nebūtinai reiškė, jog vietos bendruomenei tokie santykiai atrodė normalūs. Jie greičiausia tikrai galėjo būti toleruojami, kaip teigia T. Wiśliczas, bet vargu, ar apie juos buvo tylima. Komunikacine prasme visiškai nesunku įsivaizduoti, kaip gandai dėl konkretaus asmens „nepadoraus elgesio“ galėjo pasiekti paraprijos kleboną ar nukeliauti toliau ir taip sudaryti pagrindą bažnytinio teismo procesui prasidėti⁵⁴. Manytina, kad institucinių ieškovų dominavimas rodo kelis dalykus. Pirma, tai pačios institucijos akivaizdus rūpestis savo bendruomenės narių morale, siekiant pateikti pavyzdį tikintiesiems, kas buvo svarbu tokiame daugiakultūriame regione kaip Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ar Abiejų Tautų Respublika. Antra, pačios bendruomenės pasauliečių narių iniciatyvos trūkumas buvo nulemtas ne vien reikalingų teisminiam procesui vesti resursų stokos (kurios neįtė institucija) ar konkretaus asmeninio intereso nebuvimo, bet galbūt ir nenoro sugadinti santykius su kitais bendruomenės nariais. Todėl nenuostabu, kad tokie krikščioniškos moralės principams nusižengiantys veiksmai, nekludantys kitiems, galėjo būti paviešinami pirmiausia būtent moralės

54 Be to, reikia nepamiršti ir kito, nuo Laterano IV susirinkimo svarbaus paraprinio gyvenimo aspekto – išpažinčių svarbos (žr. James A. Brundage, *Sexuality, Regulation of*, in: *Women and Gender in Medieval Europe. An Encyclopedia*, Florence: Taylor and Francis, Routledge, 2006, p. 754). Išpažintis buvo slapta, tačiau ji leido seksualinio gyvenimo nuokrypūs sutvarkyti nepradedant viešo teismo proceso, pasinaudojant *forum conscientiae* (lot. pažodžiui „sąžinės teismas“) teikiamomis galimybėmis skirti atgailą. Ilgainiui po Tridento susirinkimo skirtis tarp išpažinties srities ir teisminės sferos buvo imta įvardyti kaip *forum internum* ir *forum externum* (plačiau apie praktiką Viduramžiais žr. Joseph Goering, *The Internal Forum and the Literature of Penance and Confession*, in: *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, ed. by Wilfried Hartmann and Kenneth Pennington, Washington: The Catholic University of America Press Washington, D.C., p. 379–428). Nors šiame kontekste aiškiai galima pastebėti, kad Ankstyvųjų naujųjų laikų *internum* ir *externum* implikuoja „privatu“ ir „vieša“ skirtį, Viduramžių *forum conscientiae* greičiausiai nebuvo vien privatus reikalas. Anot Wolfgango P. Müllerio, kvestionavusio ligtolinę istoriografijos tradiciją, *forum conscientiae* nuo *forum iudiciale* (t. y. bažnytinio teismo – K. T.) skyrė pirmiausia įrodymų pobūdis, svarumas, o ne „vieša – privatu“ dichotomija. Tai, anot jo, ir lėmė, kad iki pat Ankstyvųjų naujųjų laikų kanonų teisės specialistai neišskyrė *forum externum* ir *forum internum*, kadangi konceptualiai nesuvokė „vieša – privatu“ dichotomijos kaip reikšmingos (žr. Wolfgang P. Müller, *The Internal Forum of the Later Middle Ages. A Modern Myth?*, in: *Law and History Review*, 2015 (November), t. 33, Nr. 4, p. 894–900, 907–913).

klausimais suinteresuotam, institucinį palaikymą turinčiam asmeniui, išnaudojant pačios Bažnyčios tam suteiktus instrumentus (pirmiausia anonimiškus gandus)⁵⁵. Galiausiai, reikia nepamiršti, kad pasauliečiai visada turėjo galimybę dėl tokių dalykų bylinėtis pasaulietiniuose teismuose.

Kaltinimai, procesai ir sprendimai. Kaip minėta, dėl neformalių santykių kaip kaltinamieji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškose konsistorijose atsidurdavo pirmiausia vyrai. Jiems inkriminuoti nusikaltimai buvo įvardijami gana įvairiai ir vargu, ar galima išskirti vieną konkretų terminą, kuriuo Lietuvos bažnyntiniuose teismuose buvo apibūdinami jų užmegzti neformalūs seksualiniai santykiai. *Vita scandalosa, scandalose vivere, occasione vitae et morum, vita scandalosa et fornicaria* ir kiti terminai panašesni ne į konkrečius turinius talpinančias teises sąvokas, bet į moralinius vertinimus. Išskirtiniais atvejais galima aptikti ir gerokai aštresnių pasisakymų konkretaus atsakovo atžvilgiu. Antai, karaliaus pakamaris I. Šemeta, Žemaitijos konsistorijon patrauktas dėl neva gausybės nepadoraus gyvenimo atvejų, buvo pristatytas kaip „pamiršęs visus gamtos įstatymus, dievobaimingumą bei bet kokią padorumą, bedievių pagonių pavyzdžiu gyvena gašlų ir palaidūnišką gyvenimą, tuo šiurpindamas beveik visą Žemaitiją, pas save arba pats, arba pavaldinių pagalba atsivesdamas tiek savo pavaldines, tiek laisvasias, tiek merginas, tiek ištekėjusias moteris... [...]“⁵⁶. Sunku pasakyti, kiek toks pasileidėlio įvaizdis buvo realių I. Šemetos veiksnių pasekmė, kiek gandonesių vaizduotės vaisius. Kadangi turime tik teismo nurodymą įgaliotiniams atlikti tyrimą, negalima pasakyti, kiek iš inkriminuotų kaltinimų buvo realūs.

Bet kuriuo atveju už skambios retorikos visada slypėjo konkrečių kaltinimų turiniai ir jų atžvilgiu priimami sprendimai, kurie šiandien jau ne visuomet žinomi. Kalbant kiek daugiau nei apie pusę (23 iš 42) preliminarių bylų, geriausiu atveju turime tai, ką galima pavadinti tarpiniu dekretu, t. y. nurodymą atlikti nuodugnesnį tyrimą vietoje⁵⁷, 13 atvejų esama konkrečių, galutinių dekretų⁵⁸. Likę atvejai yra

55 Šiame kontekste itin iškalbingas atrodo minėto Smolensko pastalininkio D. Bulhako atvejis. Norėdamas sužinoti, kas jį kaltino turint keletą meilužių, jis to klausė teisme. Konsistorijos kaltintojas jam atkirto, kad pirmiausia jį kaltino užsitraukta prasta šlovė (lot. *mala fama*). Kiek realūs buvo tokie šie kaltinimai, iš Vilniaus konsistorijos medžiagos nepaaiškėja – byla baigiasi nurodymu atlikti tyrimą vietoje.

56 „Quia citatus magnificus postposita omni pudore legis naturae, ac timore Dei, neque aliquam honestatem vitae perseferendo, ad instar gentilium infidelium, laescivam et libinosam vitam, cum perhorrescentia, et scandalo ferme totius Samogitiae, ducendo, personas sexus faeminei, jam subditas suas, jam liberas, alias virgines, alias maritatas, per se, et per subordinatas personas varias, ad se adducere [...]“; LVIA, F696, ap. 2, b. 17, l. 21r.

57 Čia ir toliau bylų lapų, kuriuose dėstoma to paties atvejo eiga, numeriai atskiriami kableliais, skirtingų bylų – kabliataškiais. VUB RS, F57-B54-8, l. 56v-57r, 84r; 261v-262r; 334v-335v; VUB RS, F57-B54-10, l. 26r-27r; LNMMS RRS, F90-416, l. 87r-88r; 133v-134v; LVIA, F696, ap. 2, b. 17, l. 29r-v; 55v-56v; 66r-v; 74r-v; LVIA, F696, ap. 2, b. 20, l. 38r-39r; 74v-75v; 116r-117r; 157v-158v; 180r-v, 178v; 182r-183r; 187v-188r; 224r-v; 225r-v, 266v, 266r; 226r-227v; 240r-241r; 241v-242v; 262v-263v.

58 VUB RS, F57-B53-1422, l. 25r; 37r; 44r-v, 44v; 99r-v; VUB RS, F57-B54-14, l. 14v; 108v; VUB RS, F57-B54-31, p. 13; 25-26; LNB RRS, F90-416, l. 14r, 22v-23r, 50r-v, 52r-v; LVIA, F696, ap. 2, b. 17, l. 33r, 42r-v; 48r, 65v-66r; LVIA, F696, ap. 2, b. 20, l. 113v-115v.

pakartotiniai šaukimai į teismą⁵⁹ ir pažymėjimas dėl gyvenimo kartu esant susižadėjus su kita moterimi⁶⁰. Daugiausia tarpinių nutarimų buvo priimta Žemaitijoje (atitinkamai 16 iš 23)⁶¹. Šiuo atveju galima tik spėti, ar tokia situacija yra nulemta išlikusių šaltinių būklės, ar regioninių realijų. Tikėtina, kad dalis gandų, kurie sudarydavo tokių procesų pagrindą, kai kada iš tiesų nepasitvirtindavo. Kita vertus, gana sporadiškai išlikę šaltiniai neleistų šio teiginio priimti be išlygų – gali būti, kad aktai, kuriuose fiksuoti procesų tęsiniai, neišliko.

Kaip matyti iš pateiktų kaltinimų, vyrų, kurie būtų kaltinami turėję santykių ne su viena, bet su keliomis moterimis, buvo palyginti nedaug – iš viso pavyko aptikti 8 atvejus⁶² bei vieną pažymėjimą, kuriame vyras prisipažino dėl savo santykių su dvejomis moterimis⁶³. Be jau minėtų I. Šemetos ar D. Bulhako (kuris, be santykių su meilužėmis, taip pat buvo apkaltintas ir savo nesantuokinės atžalos, kurios susilaukė su viena iš moterų, numarinimu)⁶⁴, tarp aukštesnio statuso kilmingųjų taip pat buvo ir Kražių vėliavininkaitis Tomas Tiškevičius, kaltintas santykiais su Margarita Narkevičiūte (*Margaritha Narkiewiczowna*) bei Kotryna Misevičiūte (*Catharina Misewiczowna*), su kuria jis gyveno ir susilaukė atžalos⁶⁵. Kitais atvejais susiduriame su eiliniaisi bajorais bei valstiečiais. Štai 1793 m. sausio 28 d. Žemaitijos konsistorija jos kaltintojo prašymu nutarė paskirti tyrimą trijų valstiečių – Motiejaus Bagdono (*Matthias Bogdan*), Antano Juciaus (*Antonius Jucius*) bei Kotrynos Jurevičiūtės (*Catharina Jurewiczowna*) atvejui iširti⁶⁶. Situacija iš tiesų buvo neeilinė ir kiek komiška – moteris turėjo romantinių santykių su abiem vyrais ir tuo metu laukėsi; nebuvo aišku, kuris iš jų yra tėvas. Tačiau apskritai tokie atvejai, kuomet atsakovai buvo kaltinami turėję ryšių su keliomis moterimis, buvo itin reti, ką atspindi ir dekretų skaičius – neturime nei vieno konkretaus nuosprendžio, kuriame būtų paskirtos nuobaudos už santykius su keliomis moterimis.

Dauguma asmenų užmegzdavo santykius arba su vienu partneriu, arba buvo kaltinami neapibrėžtais – *vitae honestatis* pažeidimais (27 iš 42). Dalis šių 27 atvejų

59 LNB RRS, F90-416, l. 15r; 22r-v; 87r; 116v; LVIA, F696, ap. 2, b. 17, l. 21r.

60 VUB RS, F57-B54-10, l. 5r.

61 LVIA, F696, ap. 2, b. 17, l. 29r-v; 55v-56v; 66r-v; 74r-v; LVIA, F696, ap. 2, b. 20, l. 38r-39r (tas pats kaltinamasis kaip ir LVIA, F696, ap. 2, b. 17, l. 29r-v); 64r-65v (tas pats kaltinamasis kaip ir LVIA, F696, ap. 2, b. 17, l. 74r-v); l. 74v-75v; 116r-117r; 157v-158v; 180r-v, 178v; 182r-183r; 187v-188r; 224r-v; 225r-v, 266v, 266r; 226r-227v; 240r-241r; 241v-242v; 262v-263v.

62 VUB RS, F57-B54-8, l. 56v-57r, 84r; VUB RS, F57-B54-10, l. 26r-27r; VUB RS, F57-B53-1422, l. 44r-v, 44v; LVIA, F696, ap. 2, b. 17, l. 21r; 55v-56v; LVIA, F696, ap. 2, b. 20, l. 180r-v, 178v; 241v-242v; 262v-263v.

63 LVIA, F604, ap. 3, b. 126, l. 5r.

64 Šiuo atveju tikrai kalbama ne apie abortą, kuriam tuo laikotarpiu buvo taikoma sąvoka *abortus*, žr. „abort[us, ūs m“ in: *Thesaurus Latino-Lituanicus. Jungtinis lotynų-lietuvių kalbų žodynas nuo XVII iki XXI amžiaus*. Prieiga per internetą: http://www.thesaurus.lff.vu.lt/?&antraste=abortus&antraste_kirciuota=abortus%20i.

65 LVIA, F696, ap. 2, b. 20, l. 180r-v, 178v.

66 *Ibid.*, l. 262v-263v.

buvo nurodymai atlikti situacijų tyrimus *in situ* (16 iš 27); likusiais atvejais turime nuosprendžius su konkrečiomis nuobaudomis; visi jie yra iš XVIII amžiaus antrosios pusės⁶⁷. Statistiniu požiūriu šie skaičiai nereikšmingi, o patys atvejai skiriasi savo aplinkybėmis. Antai, iš 9 atvejų 3 bajorai buvo nubauti už neformalius santykius su žemesnio socialinio sluoksnio moterimis. Tačiau sudėtinga pasakyti, koks buvo tokių santykių pobūdis, t. y. ar susiduriame su nuolatine kohabitacija, ar tiesiog reguliariais apsilankymais. Pavyzdžiui, 1779 m. rugpjūčio 28 d. Vilniaus generalinėje konsistorijoje priimtame sprendime Martyno ir Antano Januševičių (*Martinus et Antanus Januszewiczowie*) byloje prieš Adučiškio kamendorių Kazimierą Miniotą⁶⁸ dvi nukentėjusiomis pripažintos moterys – Agota Tracevska (*Agatha Tracewska*) bei Justina Rakovska (*Justina Rakowska*) – greičiausiai gyveno bajorų namų ūkyje. Minima, kad bent vien iš jų, J. Rakovska, po santykių su Antanu pastojusi ir pasidariusi abortą, buvo išvaryta iš namų. Šiuo atveju būtų galima spėti apie gana atsitiktinį tokių santykių pobūdį. Bet, kalbant apie kitus du tame pačiame bažnytniame teisme išnagrinėtus atvejus, bajorų santykiai su valstietėmis buvo panašesni veikiau į ilgalaikę kohabitaciją nei į atsitiktinius santykius. 1768 m. balandžio 29 d. bylos tarp kaltintojo bei Maišiagalos klebono Tado Kolyškos (*Thaddaeus Kolyzsko*) prieš bajorą Joną Romaškevičių (*Joannes Romaszkiewicz*) dekretė⁶⁹ teigta, kad su valstiete Remeikaite (*Remeykowna*) atsakovas gyveno trejus metus; per tą laiką ji pastojė. Matyt, norėdamas išvengti skandalo, vyras pasirinko gauti kažkokių žolelių nuovirą, kuris turėjo padėti atsikratyti nėštumo. Matyt, gėralas padėjo, nes, kaip minima, moteris po to nebegalėjo pastoti. Siekdamas Remeikaitės atsikratyti, J. Romaškevičius siekė ją už ko nors ištekinti; tiesa, neišku, ar tai pavyko padaryti.

Kitas atsakovu nurodytas bajoras elgėsi visiškai kitaip. 1774 m. balandžio 27 d. byloje tarp konsistorijos kaltintojo ir bajoro Andriejaus Mackevičiaus⁷⁰ (*Andreas Mackiewicz*) teigta, kad atsakovas su valstiete Ona Borkaite (*Anna Borkowna*), kuri gyveno jo namuose, turėjo nuolatinių lytinių santykių, o moteriai pastojus (akivaizdžiai siekdamas išvengti dėmesio), ją gimdyti išsiuntė į Daniušavą. Ten Oną pastebėjo vietos klebonas, kuris ją pasikvietė pasikalbėti ir ji jam prisipažino, kad vaiko tėvas – A. Mackevičius; ten jai buvo paskirtos nuobaudos (tikėtina, tam tikro pobūdžio atgaila). Klebonas nusprendė moterį apgyvendinti „saugioje vietoje“, bet apie tai sužinojęs A. Mackevičius ją pagrobė Daniušavos šventoriuje. Parsigabėjęs Oną namo, toliau tęsė savo santykius ir moteris vėl pastojė, tačiau šį kartą ji buvo išsiųsta gimdyti į Vilnių, pas vyro gimines. Pagimdžiusi ji grįžo pas A. Mackevičių ir toliau gyveno namuose „su šeimos pritarimu“! Tai, kad šie san-

67 VUBRS, F57-B53-1422, l. 25r; 37r; 99r-v; VUBRS, F57-B54-14, l. 14v; 108v; VUBRS, F57-B54-31, p. 13; 25-26; LVIA, F696, ap. 2, b. 17, l. 48r; 65v-66r; LVIA, F696, ap. 2, b. 20, l. 113v-115v.

68 VUBRS, F57-B54-14, l. 108v.

69 VUBRS, F57-B53-1422, l. 37r.

70 VUBRS, F57-B54-14, l. 14v.

tykiai buvo ilgalaikiai ir tikrai neįprasti, liudija ir dėl jų vykęs konfliktas su vietos klebonu – šis skatino A. Mackevičių keisti netinkamą gyvenimą bei pasirūpino kreiptis į konsistoriją. Savo ruožtu atsakovas jį viešai įžeidė (neabejotinai įspūdžiui sustiprinti pridėta, kad viską esą matę ir girdėję žydai, taigi, buvo padaryta didžiulė žala bendruomenės įvaizdžiui) ir keliaujantį užpuolė bei sudavė šimtą kirčių.

Akivaizdu, kad A. Mackevičiaus ir O. Borkaitės atvejis buvo išskirtinis, ypač atsižvelgiant į vyro šeimos vaidmenį šioje istorijoje. Iš dar kelių XVIII a. pirmosios pusės šaltinių⁷¹ susidaro įspūdis, kad bajorų elgesys su valstietėmis veikiau priminė tą, kuriuo buvo apkaltinti tėvas ir sūnus Januševičiai ar J. Romaškevičius, t. y. absoliuti galios demonstracija žemesnio socialinio sluoksnio pavaldžių moterų atžvilgiu. Tikėtina, kad tokie santykiai neapsiėjo be tam tikros prievartos (aktyvios ar suvoktos iš moterų pusės)⁷². Be to, tokioms moterims, be socialinės stigmos (ypač nesantuokinio nėštumo atveju), jas išvarius iš namų, grėsi ir socialinės ekonominės problemos. Galbūt todėl šiuose trijuose sprendimuose jos nefigūruoja kaip nusikaltimo bendrininkės ir joms nebuvo pateikta jokių kaltinimų bei nuobaudų. Tuo tarpu vyrams skirtos nuobaudos buvo disciplinuojančio pobūdžio, nors ir kiek skirtingos, atsižvelgiant į visas bylų aplinkybes. Antai, Januševičiai gavo po penkias dienas rekolekcijų Kaltanėnų pranciškonų konvente, o Antanas dar turėjo viešai atsiprašyti Adučiškio kamendoriaus, su kuriuo konfliktavo⁷³; A. Mackevičiui buvo nurodyta nutraukti santykius su O. Borkaite, atsiprašyti įžeisto dvasininko ir atlikti penkias dienas rekolekcijų bet kuriame vienuolyne⁷⁴; J. Romaškevičiui nurodyta klūpoti bažnyčioje Mišių metu su žvake rankose prieš didįjį altorių bei skirti 60 auksinių Maišiagalos bažnyčiai bei teisminėms išlaidoms atlyginti⁷⁵.

71 VUB RS, F57-Б54-7, l. 156r-157v; VUB RS, F57-Б54-8, l. 202r-203r.

72 Ruth Mazo Karras, *Sexuality*, p. 156. Autorės pastebėjimai, nors ir orientuoti į Viduramžių, neabejotinai pritaikytini ir Ankstyvųjų naujųjų laikų kontekstui.

73 „[...] pro hujusmodi scandalis, quatenus recollectiones spiritus quinque diebus continuis in conventu Koltynianensi Ordinis Sancti Francisci Conventualium absolvant, et de absolutis testimonium coram officio exhibeant, insuper Generosus Antonius pro invasione residentiae Citati, rixarumque causationem Admodum Reverendo Citato deprecationem publicam faciat, injunxit“, VUB RS, F57-Б54-14, l. 108v. Šiuo atveju būta vieno įdomaus epizodo: pasikėsinęs užpulti K. Miniotą, Antanas girtas įsiveržė į jo namus. Akivaizdu, kad santykius norėta išsiaiškinti „vyriškai“, bet karštai nusiėtikusį Januševičių sutramdė kitas bajoras. Matyt, bijodamas griežtų nuobaudų, kurios galėjo grėsti už dvasininko užpuolimą, Januševičius jam davė aštuonis imperinius talerius. Teismo sprendimu juos kamendorius K. Miniotas turėjo išmokėti nukentėjusioms nuo vyrų elgesio moterims: Agota Tracevska, kuri susilaukė kūdikio, gavo penkis, o Justina Rakovska – tris imperinius talerius.

74 „Exinde pro praemissis scandalis in emendationem vitae recollectiones spiritus in aliquo conventu religiosorum quinque diebus continuis quatenus absolvat, et de absolutis testimonium producat, litis expensas Actori in florenis centum bonificet, praefatamque Annam Borkowna in spatium trium dierum a se alienet, Admodum Reverendo Loci Parocho coram duabus personis nobilibus deprecationem faciat, injunxit [...]“, VUB RS, F57-Б54-14, l. 14v.

75 „[...] eapropter pro scandalo populi et offensa Divinae Majestatis Citato die aliquo festivo sub Sacrificio Missae solenni ante altare majus flectere accensa Candela ad exemplum aliorum injunxit, ac pro Ecclesia Meyszagolensi in vim paenae et refundendarum litis expensarum 60 florenos in Cancellaria Officij reponat, sententiavit“, VUB RS, F57-Б53-1422, l. 37r.

Kaip matyti, bausmės iš dalies buvo viešos – atsiprašymas, klūpojimas bažnyčioje į bausmės vykdymą įtraukė vietinę katalikų bendruomenę ir kartu turėjo priminti kiekvienam jos nariui, kas galėjo nutikti už panašius nusizengimus. Tuo tarpu rekolekcijas galima laikyti dvejopo pobūdžio nuobaudomis – per jas kaltinamasis turėjo apmąstyti savo nusikaltimą atskirtas nuo savo bendruomenės, kuri, vėlgi, turėjo įsidėmėti tai, kad jo nėra šalia dėl konkrečios nusikalstamos veikos⁷⁶. Tačiau reikia pastebėti, kad moterys (išskyrus vieną atvejį) negavo jokių kompensacijų. Ar tai iš dalies buvo disciplinavimo strategija, skirta joms?

Likusiais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškuose bažnytiniuose teismuose išnagrinėtais atvejais socialinė asimetrija nebuvo tokia ryški, o patys atvejai gana skirtingi – nuo ilgalaikės kohabitacijos iki santykių, kurie buvo palaidomi reguliariai, bet turbūt neapėmė gyvenimo kartu vienuose namuose. Atrodo, kad santykių pobūdis nedarė didesnės įtakos teismams priimant nuosprendžius, kadangi buvo skiriamos tik sielovadinio pobūdžio bausmės. Štai 1776 m. birželio 3 d. Trakų generalinė konsistorija priėmė sprendimą kaltintojo byloje prieš bajorą Joną Vlochovičių (*Joannes Włochowicz*) ir Kotryną Klidziūtę (*Catharina Klidzianka*)⁷⁷. Pora buvo kaltinta tuo, jog penkerius metus gyvena kartu nesusituokę ir per tą laiką susilaukė kelių vaikų. Teismas leido jiems pasirinkti: arba per mėnesį Jonas veda Kotryną, arba išvaro ją iš namų; be to, du sekmadienius jie turėjo gulėti kryžiumi bažnyčioje Mišių metu. Tame pačiame teisme konsistorijos kaltintojo į teismą patraukti bajoras Martynas Apanavičius (*Martinus Aponowicz*) ir Elena Braivinska (*Helena Braywinska*) 1776 m. lapkričio 13 d.⁷⁸ už neteisėtą gyvenimą kartu gavo kiek kitokias nuobaudas – vyrui skirtos rekolekcijos, o moteriai liepta septynis sekmadienius Mišių metu gulėti bažnyčioje kryžiumi, taip pat pirmą ir paskutinę bausmės dieną klūpoti su žvake rankose. Čia, kaip matyti, santuokos pasiūlymas nefigūravo; galbūt dėl to, kad moteris buvo vyresnio amžiaus našlė. Kita našlė, užmezgusi santykius su bajoru, buvo Honorata Venckevičienė (*Honorata Węckiewiczowa*) (beje, ne katalikė, bet unitė). 1771 m. sausio 16 d. Vilniaus generalinė konsistorija skyrė bausmes jos partneriui Jonui Boguckiui (*Jan Bogucki*), dėl kurio elgesio teismui pasiskundė kunigas Benediktas Ciševskis (*Benedictus Ciszewski*)⁷⁹. Kaip nurodoma sprendime, tai buvo jau antras byloje priimtas nutarimas, mat pirmą kartą nuobaudos jam buvo paskirtos prieš keletą mėnesių, t. y. 1770 m. spalio 24 d. Pagal jas vyras turėjo per penkias dienas nutraukti santykius su H. Venckevičiene, atlikti išpažintį ir apie tai pateikti raštišką liudijimą savo klebonui, bylos ieškovui; kaip ir anksčiau aptartais atvejais, gulėti savo bažnyčio-

76 Kita vertus, rekolekcijas buvo įmanu atlikti tarp dviejų sekmadienių, tad nubaustojo kiti parapijiečiai galėjo ir nepasigesti. Už šią pastabą dėkoju dr. Liudui Jovaišai.

77 VUB RS, F57-B54-31, p. 13.

78 VUB RS, F57-B54-31, p. 25–26.

79 VUB RS, F57-B53-1422, l. 99r–v.

je Mišių metu ir, galiausiai, atlyginti 24 auksinius siekiančias teismines išlaidas. Tačiau paskirtų nuobaudų J. Boguckis neįvykdė. Teismo sprendime konstatuota, kad atsakovas jau daugiau nei metus gyvena H. Venckevičienės namuose, švaisto jos turtą ir elgiasi taip, tarsi jie būtų susituokę, dėl ko neva kilęs viešas pasipiktinimas. Už pasipriešinimą teismui ir klebono įžeidinėjimą teismas paliko galioti senąsias bausmes ir vietoje ankstesnių 24 auksinių ieškovui atlyginti 60 auksinių siekiančias teismines išlaidas⁸⁰.

Žemaitijos konsistorijoje buvo išnagrinėti du atvejai, vienas jų – iš tiesų išskirtinis. 1781 m. Jonas Steponavičius buvo apkaltintas užmezgęs santykius su ištėkėjusia žyde⁸¹. Tų pačių metų liepos 28 d. įrašė teismo sprendimų knygoje pažymima, kad vyras geranoriškai sutiko atlikti nuobaudas: tris sekmadienius iš eilės atlikti išpažintį, Aukos liturgijos metu (*post elevationem Sacratissimi*) gultis kryžiumi prieš altorių, mėnesį pasninkauti trečiadieniais ir šeštadieniais bei pagal išgales aukoti vargšams⁸². Kitoje byloje, kurioje sprendimas buvo priimtas 1791 m. sausio 10 d., Kasparas Kryževičius (*Gasparus Krzyzewicz*) skundė konsistorijos kaltintoją ir savo partnerę Oną Jokubauskaitę (*Anna Jakubowska*)⁸³. Pora (greičiausiai valstiečiai, kadangi tekste nėra prievardžių, kurie leistų kalbėti apie jų bajorišką statusą) buvo kaltinama tuo, jog turėjo neleistinių seksualinių santykių ir susilaukė vaiko, kurio po to atsikratė. Abiem jiems buvo skirtos sielovadinės nuobaudos: vyras turėjo per tris mėnesius atlikti aštuonias dienas rekolekcijų

80 „[...] quinimo in spretum autoritatis judicij hujus, inhibitioni et decretis contravenit, monitiones spirituales Admodum Reverendi Delatoris ac Parochi verbis offensivis et contemptivis sprexit, eapropter licet gravioribus paenis coercendus et puniendus veniret, nihilominus eidem, quatenus mentionatae suae submissioni satisfaciatur, litisque expensas causatas delatori in florenis 60 bonificet, mandavit“, *Ibid.*

81 LVIA, F696, ap. 2, b. 17, l. 48r; 65v–66r. Nors jo neįvardyta meilužė buvo ištėkėjusi, pats nusikaltimas nebuvo įvardijamas kaip *adulterium*. Akivaizdu, kad teismui daug labiau rūpėjo ne moters vedybinis statusas, bet etnokonfesinė priklausomybė. Nors nuo Viduramžių bet kokie seksualiniai santykiai tarp skirtingų religijų vyrų ir moterų buvo draudžiami, vyrams ir moterims galiojo skirtingi standartai. Neturime tyrimų, kurie šiuo klausimu geriau atspindėtų regiono realijas, bet, antai, Viduramžiais Pirėnų pusiasalyje vyrų krikščionių santykiai su žydėmis ar musulmonėmis nebuvo itin smerkiami, dargi priešingai – skatinami (žr. Ruth Mazo Karras, *Sexuality*, p. 146). Žinoma, vietinės realijos buvo visiškai kitokios ir jas nekritiškai perkelti į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekstą būtų klaidinga.

82 „[...] sanus mente et corpore existens, palam sponte ac libere nullo metu sibi incusso, aut alia quapiam ratione ductus, sed benevole et per expressum recognovit, et his in actis se submisit, quod ipse occasione malae conversationis, cum scandalo quidem populi, cum quadam infideli Judaea maritata, obviando sumptibus litis, et famae ac honori suo, pro ejusmodi offensa Dei et gravi crimine paenas sive poenitentiam, idque tribus diebus dominicis continuis peccata sua sacramentaliter confiteri, et iisdem diebus post elevationem Sacratissimi coram altari maiori per crucem jacere, et per mensem feria quarta et sabbathi // strictum jejunium cujuslibet hebdomadae observare, et ad posse suum elemosynam pauperibus largiri ac praemissa fideliter explere et impositae sibi poenitentia satisfacere, ac in praemissorum fidem praesentibus [...] manu propria se subscripsit [...]“, *Ibid.*, l. 65v–66r.

83 LVIA, F696, ap. 2, b. 20, l. 113v–115v.

Varnių špitolėje, pasninkauti, pagal išgales aukoti vargšams bei atlikti išpažintį; moteriai skirtos kiek trumpesnės – penkių dienų rekolekcijos Kęstaičių špitolėje bei pasninkas ir išpažintis⁸⁴. Beje, šioje byloje esama užuominos, kuri atskleidžia, kas turbūt nutikdavo valstietėms, apie kurių santykius sužinodavo jų ponai – Ona Žemaitijos konsistorijai atskleidė, kad „savo dvare“ gavo šimtą kirčių rykšte⁸⁵. Galbūt nenuostabu, kad Ona buvo pasiryžusi atlikti sielovadines nuobaudas – palyginus su griežta fizine bausme, rekolekcijos ir pasninkas galėjo atrodyti kaip (savotiškai) patraukli alternatyva.

Galiausiai, reikėtų atskirai aptarti tuos atvejus, kurie po tyrimų nepasitvirtino, tad atspindi kai kurių *mala fama* pagrindu pradėtų procesų baigtį. Pavyko aptikti 4 tokias bylas⁸⁶. Dviem nagrinėtais atvejais vedusios poros buvo apkaltintos kohabitacija, akivaizdžiai persistengus dvasininkams. 1767 m. balandžio 29 d. Vilniaus konsistorijoje buvo nutraukta byla, pradėta Mogiliavo kamendoriaus Lenartovičiaus (*Lenartowicz*) iniciatyva; po apklausų paaiškėjo, kad pora, kurią jis kaltino kohabitacija, buvo tvarkingai susituokusi bei turėjo leidimą tuoktis ne savo klebono akivaizdoje⁸⁷. 1776 m. gruodžio 2 d. Vilniaus generalinė konsistorija priėmė nuosprendį teismo kaltintojo byloje prieš Petrą Volanskį (*Petrus Wolanski*) ir Magdaleną Zahorską (*Magdalena Zahorska*)⁸⁸. Priežastys, dėl kurių buvo pradėta byla, buvo kelios: pirmiausia, tai gyvenimas su M. Zahorska; antra, ryšiai su kitomis moterimis (tai aiškiai galima suprasti iš sprendimo). Kaip ir pirmuoju atveju, kaltinimai dėl kohabitacijos nepasitvirtino – teismas konstatavo, kad pora turėjo leidimą tuoktis ne savo klebono, bet Vilniaus Šv. Stepono parapiinės baž-

84 „Et quidem praefato Krzyzewicz quatenus in spatio trium mensium recollectiones spiritus octo dierum Vornis in Xenodochio Fratrum de Misericordia proprio sumptu, feriis quarta, sexta et sabbatho stricte jejunando absolvat, attestatum de absolutis in cancellaria in iudicii exhibeat, ac in vim litis expensarum in cancellaria eademmet die tertia februaris anni currentis 1791 florenos polonicales 32 reponat et locet, decrevit, et sententiavit. Praefata vero Anna Jakubowska similiter, // quatenus in spatio trium mensium recollectiones quinque dierum in xenodochio Kęstaycie Fratrum Rochitarum, feria sexta et sabbatho jejunia peragendo et iisdem diebus propria manu in praesentia directricis disciplinis se se affigendo, absolvere proprio sumptu curet, obstrinxit“, *Ibid.*, l. 115r–v.

85 „Praesente Anna Jakubowska Principali ex adverso Citata salvis ettc pro sua culpa iam in aula sua virgis centum se affectam fuisse deplorante, et in reliquo pro peccatis suis denuntiam iudicij praeferentis humiliter deplorante salvis etc.“, *Ibid.*, l. 114v–115r.

86 VUB RS, F57-B53-1422, l. 16v; *Ibid.*, l. 81v; VUB RS, F57-B54-14, l. 30r; *Ibid.*, l. 50r; *Ibid.*, l. 69v.

87 „[...] viso ac lecto examine citatae ac inhibitae coram [...] reverendo Matkiewicz decano Orszanensis Parocho Toloczynensis officiose peracto, ex quo quandoquidem patet, quod dicta citata [Catharina] libere ac sponte sponsalia cum marito suo, nullo obstante impedimento canonico, impediatur, idemque presbyter in absentia Reverendi Lenartowicz, Commendarii Mohiloviensis, plenum ius ac delegatam facultatem in administrandis sacramentis habens, ejusdem citatae matrimonio de praesenti astiterit, taliterque firmo ac valido contractu sacramenti matrimonii existente, inhibitionem de non cohabitando, veluti ad mala narrata exportatam, circumscriptis et cassavit, et quatenus dictus Reverendus Lenartowicz, Commendarius Mohiloviensis, ab ejusmodi sinistra informatione officii absteat, quamvis puniendus ad praesens merito veniret, serio admonuit“, VUB RS, F57-B54-14, l. 16v.

88 *Ibid.*, l. 69v.

nyčios rektoriaus Lauryno Długoševskio (*Laurentius Długoszewski*) akivaizdoje, todėl jų santuoka buvo tvarkinga. Tačiau P. Volanskiui buvo skirtos nuobaudos dėl kitų jo santykių su Marijona Niemicka (*Marianna Niemicka*). Vyras pripažino, kad iš tiesų turėjo su ja santykių, dėl kurių moteris pastojo; jam liepta tris sekmadienius arba šventines dienas klūpoti Švenčionių parapijėje bažnyčioje Mišių metu bei skirti pinigų vaikui išlaikyti⁸⁹. Kitais dviem atvejais bandyta bausti nesusituokusias poras. 1770 m. balandžio 2 d. Vilniaus konsistorija nutraukė bylą, kurioje Armoniškių klebonas Andriejus Kamienski (*Andreas Kamienski*) kaltino nesusituokus gyvenant Jokūbą Blaževičių (*Jacobus Blazewicz*) ir Eleonorą Micklevičiūtę (*Eleonora Mickiewiczowna*). Po atliktų apklausų teismas konstatavo, kad jie nebuvo užmezgę jokių santykių ir apskritai nebuvo susiję jokiais ryšiais⁹⁰. Tačiau kunigas nepasidavė. Iš 1774 m. gruodžio 2 d. toje pačioje Vilniaus konsistorijoje priimto dekreto matyti, kad du liudininkai neva patvirtino, kad moteris kartais leidžia naktis pas J. Blaževičių; negana to, matyti, kad vyras buvo pasmerktas dėl kraujomaišos, taigi, atsakovai buvo giminaičiai. Teismas nurodė J. Blaževičiui vykdyti ankstesnio dekreto (priimto 1774 m. balandžio 11 d.) nutarimus, kitaip bus ekskomunikuotas⁹¹. 1775 m. ta pati Vilniaus konsistorija turėjo konstatuoti, jog Mykolas Bušas (*Michael Busz*) jau įvykdė nuobaudas dėl savo santykių su Apolonija Kušlyte (*Apolonia Kuszłowna*) ir kad Ikaznės kurato Zigmanto Lastausko pretenzijos porai yra nepagrįstos⁹². Reikia pastebėti, kad, nepaisant nepasitvirtinusių kaltinimų, ieškovai niekada nesusilaukė jokių nuobaudų ar nurodymų atlyginti bent teismines išlaidas.

Apibendrinkime. Kaip matėme, įvairiose teisinėse sistemose iš esmės tik netiesiogiai užsimenama apie seksualinius santykius tarp nevedusių asmenų, o ir rimtų sankcijų už juos iš esmės (išskyrus ne visai aiškiai suformuluotą TLS XIV

89 „Quantum vero ad objectum scandalum cum Marianna Niemicka, attentat citati agnitione, quod cum eadem commercia carnalia habuerit, ex quibus etiam prolem ex eadem procreasse praesumitur, ideo pro poena, quatenus citatus in ecclesia parochialis Święcianensi, tribus diebus dominicis vel festis sub missa cantata in medio ecclesiae flectat, et pro alimentatione prolis procreatae dictae Niemicka praeter jam solutos, adhuc 30 florenos solvat, injunxit [...]“, *Ibid.*

90 „[...] visa ac lecta inquisitione testium juratoria, tum examine generosae Eleonora Mickiewiczowna, ex quibus quoniam generosi citati in eadem domo cohabitando commercia carnalia secum habuisse et prolificasse plene non convincantur, exinde ipsis super eo, quod cum carnaliter non vixerint, nec prolem procreaverint, aut suffocaverint, juramentum coram Reverendo Kiniewicz, [...] Zygmurensi explore mandavit. Quo expleto ipsos ab impetitis actoris liberos pronuntiavit, et Admodum Reverendum actorem in litis expensis causatis in florenis refundendis condemnavit, ad eumque effectum mandatum executivum 6 dierum decrevit. Ne tamen citati secum congregiantur et conversentur, ipsis sub animadversione et inspectione suorum parochorum ac poenis inhibuit. A quo decreto Reverendus Kaminski actor, ad quem de iure appellavit, cujus appellatio est refutata. Eodem anno die 29 maji comparens in cancellaria [...]“, VUB RS, F57-B53-1422, l. 81v.

91 VUB RS, F57-B54-14, l. 30r.

92 *Ibid.*, l. 50r.

skyrius 30 straipsnį) nebuvo numatyta. Tokia šaltinių tyla neabejotinai buvo nulemta to, kad pats sankcionuotinas objektas buvo gana sunkiai apibrėžiamas, o ir patys tokius santykius užmezgę asmenys juos veikiausiai visomis išgalėmis stengėsi slėpti. Iš dalies tai atspindi ir šių santykių atvejai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškose konsistorijose. Keliolika Vilniaus, Žemaitijos ir Trakų bažnytiniuose teismuose visiškai išnagrinėtų atvejų atskleidžia, kad tarp kaltinamųjų dominavo vyrai bajorai, o pačios nuobaudos už neformalius seksualinius santykius buvo tik drausminio pobūdžio. Vargu, ar galėjo būti kitaip, atsižvelgiant į nusižengimų pobūdį: nusikaltimas šiuo atveju buvo dažniausiai katalikiškos bendruomenės gyvenimo sutrikdymas savo nepadoriu elgesiu, todėl ir skiriamos bausmės atspindėjo poreikį disciplinuoti tokius išsišokėlius būtent šiuo aspektu (t. y. siekiant juos priversti grįžti į katalikui prideramą gyvenimo būdą, prieš tai pateikiant pavyzdį tiek bendruomenei, tiek priverčiant patį nusikaltėlį reflektuoti savo nusižengimą). Vargu, ar galima daryti tvirtas išvadas dėl gausesnių tokių santykių paminėjimo Žemaitijoje – ribota atvejų imtis leistų kalbėti veikia apie atsitiktinumą, o ne tendenciją. Be to, skirtingos institucijos veikiausiai taikė skirtingas sankcijas. Kaip rodo K. Kryževičiaus ir O. Jokubauskaitės byla, valstiečiai galėjo susilaukti fizinių nuobaudų; tikėtina, kad daug tokių atvejų ir buvo nagrinėjami pirmiausia ne bažnytiniuose teismuose. Akivaizdu, kad Bažnyčia taikė kitokius metodus. Žinios apie nesutarimus su dvasininkais (bei dažnas jų figūravimas tarp ieškovų), kurie kildavo šiems pamėginus sudrausminti tokius nusikaltėlius, aiškiai rodo, kad būtent parapijų dvasininkija buvo pirmoji instancija, kuri užsiimdavo tokių veiklų užkardymu ir teisminių procesų (jei jų prireikdavo) inicijavimu. Be to, XVII–XVIII a. katalikiškoje Europoje išpopuliarėjo vienuolių ordinų (pirmiausia jėzuitų, o nuo XVIII a. antrosios pusės ir kitų vienuolių) tarp vietos gyventojų vykdomos misijos, kuriomis siekta likviduoti įvairias netinkamas socialines ir religines praktikas ir platinti doktriną. Žinoma, kad jų metu taip pat buvo atkreipiamas dėmesys ir į neformalius seksualinius santykius užmezgusius asmenis⁹³. Galbūt toks kelių strategijų koegzistavimas paaiškintų, kodėl tokių atvejų (ypač visiškai išnagrinėtų) bažnytiniuose teismuose nebuvo tiek daug. Galiausiai, nevertėtų atmesti ir gan paprastos priežasties – tokie santykiai buvo slepiami ir teismus, ypač bažnytinius, pasiekdavo toli gražu ne visi duomenys apie tokius ryšius.

93 Andrea Mariani, Duszpasterstwo jezuitów nieświeskich w XVII–XVIII wieku. Między ideałem potrydenckim a lokalnymi uwarunkowaniami, in: *Rocznik Lituanistyczny*, 2016, t. 2, p. 68; Stanisław Brzozecki, *Misje ludowe dominikanów prowincji litewskiej 1751–1826*, Lublin: EL-Press, 2009, p. 176–177. Tiesa, kalbant apie dominikonus, reikėtų pastebėti, kad netinkamas seksualinis elgesys nebuvo atskirai išskirtas, o veikiausiai minimas kartu su kitomis tikėjimo ydomis ir jų naikinimu (šaltiniuose ši veiklos kategorija buvo išskiriama skaičiuojant asmenis, vadintus *peccatores conversi* – „sugrąžintais nusidėjėliais“).

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Groicki Bartłomiej, *Artykuły prawa majdeburkiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa placej u sądów*, redakcja odpowiedzialna oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego, Biblioteka Dawnych Polskich Pisarzy – Prawników, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1954.
- Groicki Bartłomiej, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburkiego w Koronie Polskiej*, redakcja odpowiedzialna oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego, Biblioteka Dawnych Polskich Pisarzy – Prawników, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1953.
- Paweł Szczerbic, *Ius municipale, to jest prawo miejskie majdeburskie, nowo z łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, wydał Grzegorz M. Kowalski, Bibliotheca Iagellonica. Fontes et studia, t. 20, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011.
- Szczerbic Paweł, *Speculum Saxonum, albo Prawo saskie i majdeburskie, porządkiem obiecadla z łacińskich i niemieckich egzemplarzów zebrane a na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, wydał Grzegorz M. Kowalski, Bibliotheca Iagellonica. Fontes et Studia, t. 29, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016.
- Speculum Saxonum, Ius municipale. Skorowidz terminów prawniczych*, zestawil i opracował Grzegorz M. Kowalski, Bibliotheca Iagellonica. Fontes et Studia, t. 33, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2018.
- Thesaurus Latino-Lituanicus. Jungtinis lotynų–lietuvių kalbų žodynas nuo XVII iki XXI amžiaus*. Prieiga per internetą: <http://www.thesaurus.ff.vu.lt/>.
- Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. IV: *Ziemia Smoleńska i Województwo Smoleńskie XIV–XVIII wiek*, opracowali Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2003.
- Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. III: *Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*, opracowali Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, Andrzej Haratym, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015.
- Лаппо И. И., *Аумоекшū смамым 1588 зода / 1588 metų Lietuvos Statutas*, t. 2: *Texcm*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1938.
- d'Avray David, *Papacy, Monarchy and Marriage 860–1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Brzozecki Stanisław, *Misje ludowe dominikanów prowincji litewskiej 1751–1826*, Lublin: EL-Press, 2009.
- Brundage James A., *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, New York and London: Routledge, 1987.
- Brundage James A., Sexuality, Regulation of, in: *Women and Gender in Medieval Europe. An Encyclopedia*, Florence: Taylor and Francis, Routledge, 2006, p. 750–755.
- Bumblauskas Mangirdas, Žemaitijos konversijos pabaiga: keli XVII a. pradžios faktai, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, 2014, t. VII, p. 41–54.
- Burba Domininkas, Paprotys paleisti pasmerktąjį prašant merginai. 1769 m. įvykio Vilniuje analizė, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008, t. 1, p. 27–43.
- Burba Domininkas, Mirties bausmė bajorams XVIII a., Vilniaus pavieto pilies teismo bylų duomenimis, in: *Miestas, dvaras, kaimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijos Karalystėje XVI–XVIII a.: lokalinės istorijos problemos*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2018, p. 367–393.
- Donahue Jr. Charles, *Law, Marriage, and Society in the Later Middle Ages Arguments About Marriage in Five Courts*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Goering Joseph, The Internal Forum and the Literature of Penance and Confession, in: *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, ed. by Wilfried Hartmann and Kenneth Pennington, Washington: The Catholic University of America Press Washington, D.C., p. 379–428.
- Howarth W. D., „Droit du Seigneur“: Fact or Fantasy, in: *Journal of European Studies*, 1971, t. I, p. 291–312.

- Jakulis Martynas, Pavainikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje XVI–XVIII a.: teisinė padėtis ir galimybės, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2012 metai*, 2013, t. 2, p. 41–57.
- Karpiński Andrzej, Prostytucja w dużych miastach polskich w XVI i XVII w.: Kraków, Lublin, Poznań, Warszawa, in: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1988, R. XXXVI, Nr. 2, p. 277–304.
- Kowalski Grzegorz M., *Zwyczaj i prawo zwyczajowe w doktrynie prawa i praktyce sądów miejskich karnych w Polsce (XVI–XVIII w.)*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013.
- Litak Stanisław, Podziały administracyjne kościoła łacińskiego w Polsce około 1772 r., in: *Kwartalnik Historyczny*, 1982, R. 89, Nr. 4, p. 557–579.
- Macdougall Sara, The Opposite of Double Standard: Gender, Marriage, and Adultery Prosecution in Late Medieval France, in: *Journal of the History of Sexuality*, 2014 (May), t. 23, Nr. 2, p. 206–225.
- Mariani Andrea, Duszpasterstwo jezuitów nieświeckich w XVII–XVIII wieku. Między ideałem potrydenckim a lokalnymi uwarunkowaniami, in: *Rocznik Lituanistyczny*, 2016, t. 2, p. 47–91.
- Mazo Karras Ruth, *Unmarriages. Women, Men, and Sexual Unions in the Middle Ages*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2012.
- Mazo Karras Ruth, *Sexuality in the Middle Ages. Doing Unto Others*, New York and London: Routledge, 2017.
- Müller Wolfgang P., The Internal Forum of the Later Middle Ages. A Modern Myth?, in: *Law and History Review*, 2015 (November), t. 33, Nr. 4, p. 887–913.
- Olczak Stanisław K., Rozwój sieci parafialnej w diecezji wileńskiej do II poł. XVIII w., in: *Studia Teologiczne*, 1987–1988, t. 5–6, p. 102–117.
- Polinkevičiūtė Andželika, Teisėta santuoka pasaulietinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje XVI amžiuje: terminai ir realijos, in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2020, t. XLI, p. 125–143.
- Saviščevas Eugenijus, Šemetos, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Semetos-91876>.
- Saviščevas Eugenijus, Apie bajorų gyvenimą, aistras ir mirties bausmę XVI a. Žemaitijoje, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, sud. A. Dubonis, t. 2, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, p. 179–207.
- Thomas Keith, The Double Standard, in: *Journal of the History of Ideas*, 1959 (April), t. 20, Nr. 2, p. 195–216.
- Tumelis Karolis, Neišsipildžiusios viltys: skundai dėl nutrauktų sužadėtuvių Vilniaus vyskupijos konsistorijoje XVIII a. antroje pusėje, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, serija B: *Bažnyčios istorijos studijos*, 2016, t. VIII, p. 77–112.
- Viskantaitė-Saviščevienė Saulė, Šemetų genealogija XV–XVI amžiuje, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2004, t. 14, p. 31–48.
- Wiesner-Hanks Merry E., *Christianity and Sexuality in the Early Modern World: Regulating Desire, Reforming Practice*, London and New York: Routledge, 2005.
- Wiślicz Tomasz, *Love in the Fields, Relationships and Marriage in rural Poland in the early modern age: Social Imagery and Personal Experience*, Warsaw: Tadeusz Manteuffel Institute of History Polish Academy of Sciences, 2018.
- Zujienė Gitana, The Death Penalty in Magdeburgian Cities of the Grand Duchy of Lithuania in the late 16th and early 17th Century, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2014, t. 19, p. 83–110.
- Zujienė Gitana, Mirties bausmė Žemaičių pilies teisme XVI–XVII a. I pusėje, in: *Lituanistika*, 2015, Nr. 2 (100), p. 115–127.
- Сліж Наталья, *Шлюбныя і пазаілюбныя стасункі ілахты Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVII стст.*, Смаленск: Інбелкульт, 2015.

KAROLIS TUMELIS – Lietuvos istorijos instituto doktorantas, Lietuvos banko Pinigų muziejaus vyresnysis specialistas. Tyrinėja XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškos santuokos probleminius aspektus ir jų sprendimą bažnytiniuose teismuose.

Elektroninis paštas karolis.tumelis@gmail.com

DANGEROUS LIAISONS? INFORMAL RELATIONS BETWEEN UNMARRIED PERSONS AND THEIR TREATMENT IN THE EIGHTEENTH CENTURY LITHUANIAN CATHOLIC ECCLESIASTICAL COURTS

KAROLIS TUMELIS

Lithuanian Institute of History

Money Museum of the Bank of Lithuania

Recent decades saw historical scholarship to pay more attention to the phenomena which were earlier considered unimportant or, in some cases, non-existent. Intimate relations between men and women who were not yet married, extramarital affairs, cohabitation, etc. were rediscovered and reassessed as indispensable to the more accurate understanding of the formation of marriages, families and communities.

Theoretically, physical and emotional intimacy could only take place in marriage, and as such all relationships that were extraneous to marital status were prosecuted by legal authorities – civil and ecclesiastical alike. This paper seeks to present how one group of these institutions – Lithuanian ecclesiastical courts – treated informal relations between unmarried laymen and women and what kind of penalties they imposed for such delinquencies. At the first glance it seems that neither canon law, nor the law of the Lithuanian Statutes or the Magdeburg law paid much attention to this kind of illicit sexual practices. The legal norms describe them rather vaguely and, as a result, the prescribed punishments seem to be unclear (except for the Third Lithuanian Statute, which, depending on the interpretation of the text, prescribed capital punishment for unmarried women). Analysis of the court material from three consistories (Vilnius, Samogitia and Trakai) has shown that Lithuanian Catholic consistories might not have been very concerned with such cases as there is only a handful of them mentioned and even less addressed. They seem to have been more common among the Catholic population of Samogitia, and men were likely to be condemned more often than women. The penalties for such crimes were mild – the delinquents mainly had to do public penance, pay fines, and observe fasting. The reasons behind such a low number of cases and even lower number of decisions are not clear, yet. It is possible, that while being mainly concerned with the marital litigation ecclesiastical courts left more initiative to the secular authorities, which could also act in the name of good Christian order and provide harsher punishments if necessary. Since most of the plaintiffs were parish clergymen, who generally initiated judicial processes against fornicators, it is plausible that they could take care of such delinquents themselves, without the help of the court. One must not forget that

the Church had even more measures at its discretion – for example, missionary activities of the religious orders, during which the missionaries also attended to the illegal sexual practices of the population, and intervened with them.

Keywords: the eighteenth century, the Grand Duchy of Lithuania, informal relations, fornication, ecclesiastical courts, consistories, canon law, the Lithuanian Statutes, the Saxon-Magdeburg law, gender relations.